

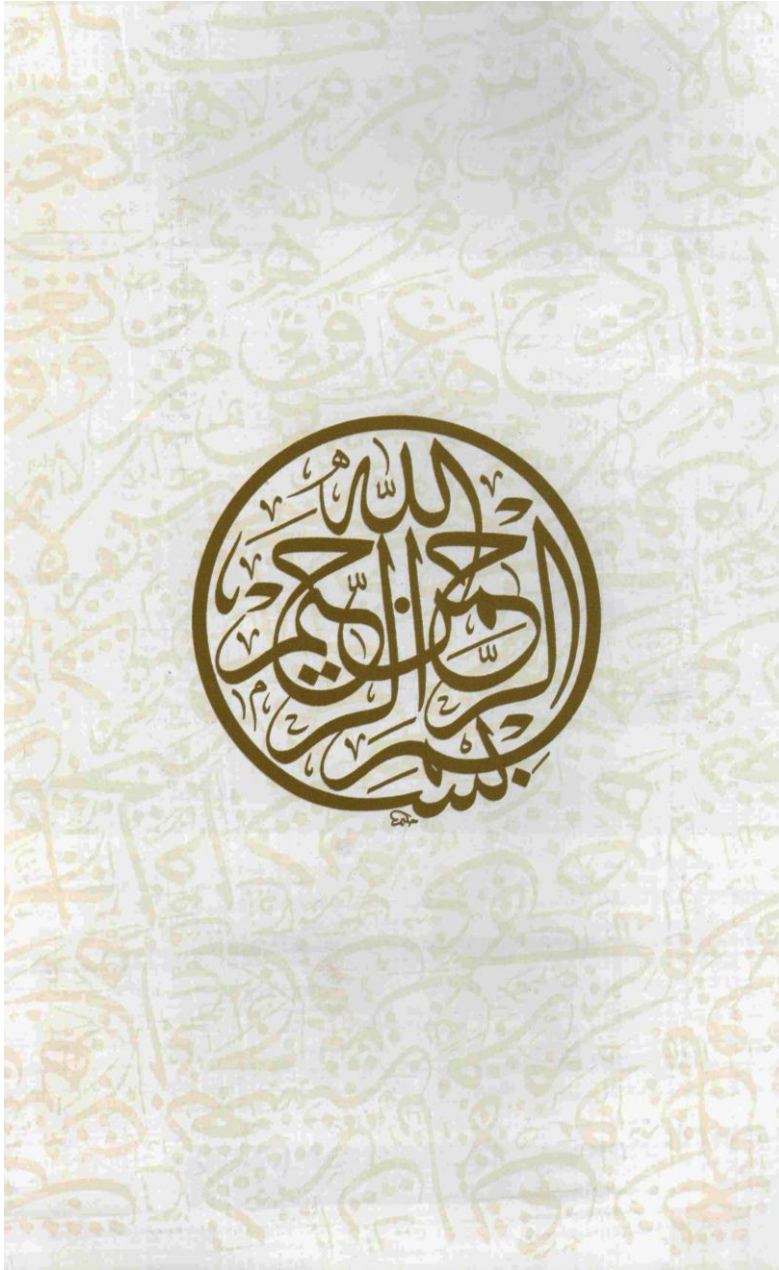
PAPER DETAILS

TITLE: Mâturîdîlîgin Hadis Anlayisi

AUTHORS: Nuri TUĞLU

PAGES: 95-139

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/109591>

Mâturîdîliğin Hadis Anlayışı

Nuri TUĞLU*

Atıf/©: Tuğlu, Nuri (2010). Mâturîdîliğin Hadis Anlayışı, Mîlel ve Nihal, 7 (2), 95-139.

Özet: Mâturîdî mezhebi Türklerin yaşadığı coğrafyada yayılmıştır. İslam geleneğinin oluşmasında Mâturîdîlerin önemli bir yeri vardır. Mezhebin hadis anlayışı, mensuplarının hadis ve sünnet algısını da belirlemektedir. Bu çalışma Mâturîdîlerin bilgi teorisi bağlamında hadisin sıhhat tespit ve anlama metotları üzerinde durmaktadır. Dolayısıyla Mâturîdî ile birlikte hicri altıncı asra kadar yaşayan âlimlerin eserleri çerçevesinde kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mâturîdî, hadis, hadis tenkidi, yorum, bilgi.

Giriş

Ehl-i sünnet kelâmının iki önemli mezhebinden biri olan Mâturîdîliğin imamı büyük Türk âlimi Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed es-Semerkandî el-Mâturîdî'dir. Semerkand'da doğup büyüyen İmam Mâturîdî, İslam ilimlerini ve aklî ilimleri orada tahsil etmiş, Hanefîliğin Horasan ve Mâverâünnehir bölgesindeki önemli âlimlerinden ders almıştır. Kur'an ve Sünnet ışığında bölgede bulunan İslam içi ve dışı pek çok fikirle mücadele eden, aynı zamanda ribatlarda düşman gözetleyip cihatlara katılan imam Mâturîdî, 333/944 yılında Semerkand'da vefat etmiştir.¹

* Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı [nurituglu@sdu.edu.tr].

¹ İmam Mâturîdî'nin hayatı ve eserleri hakkında şu kaynaklara müracaat edilebilir. Topaloğlu, Bekir, *Kitabü't-Tevhîd Tercümesi*, Ankara 2002, s. III-XXXIV; Kah-

Zekâsının üstünlüğünden dolayı hocası tarafından taltif edilen Mâtûrîdî, akıl ve naklin karşı karşıya getirilmesi yerine bunların bir diğeri ile uzlaşa içinde gitmesi gerektiği fikrini esas alarak bu gün kendi adıyla anılan Mâtûrîdîliğin ilkelerini bu merkezde kurmaya çalışmıştır. Akıl ile nakil (vahiy-Mütevâtir haber) her ikisi de doğru ve kesin bilgi kaynağı olmalarından dolayı çelişmezler. Bilakis Akıl vahyin anlaşılmasında en mühim yardımcıdır. İmam Mâtûrîdînin kurduğu kelâm sistemiyle birlikte hadis ve sünnetin mezhebin anlayışındaki yerinin bilinmesi önem arz etmektedir. Mâtûrîdîlerin hadis anlama ve yorumlama yöntemleri yanında, itikat ve kelâmda ele aldıkları meseleleri tartışırken delil olarak kullandıkları hadislerin tenkidine dair yaklaşımlarının tespiti de *geleniğimizin yeniden inşasında* önemli bir yer tutmaktadır. Tarihî seyir içerisinde Mâtûrîdîliğin gelişimi ve sonraki asırlarda ortaya çıkan değişimlerin hatta bazen başkalaşmanın da göze çarptığı dikkate alınırsa, Mâtûrîdîliğin bütün yönleriyle bilinmesinin ehemmiyeti daha da belirgin hale gelmektedir.

1- Mâtûrîdîlikte Hadisin Yeri

İslâm ilimler tarihine bakıldığı zaman, ilk kelâmcıların hadise yaklaşımlarının mütevâtir ve âhâd haber çerçevesinde olduğu görülmektedir. Zamanla mesele bilgi problemine indirgenmiş ve kesin bilgi veren kaynaklar tartışılırken haber kavramı içerisinde hadis ile ilgili hususlar dile getirilmeye çalışılmıştır. Bu tartışmalar çerçevesinde kesin ve güvenilir bilgi veren kaynaklar duyu, akıl ve nakil/haber olmak üzere üç temel grupta ele alınmıştır.

Mâtûrîdîlikte hadisin yeri ve konumunun belirlenebilmesi için öncelikle Mâtûrîdîliğin bilgi teorisi ele alınmalıdır. Zira Kur'an'dan sonra dinin ikinci kaynağı kabul edilen hadis, Mâtûrîdîlik'te *bilgi sistemi* içerisinde işlenmektedir. Bu nedenle

raman, Hüseyin, *Mâtûrîdîlikte Hadis Kültürü*, Arasta yay, Bursa 2002; Tuğlu, Nuri, *Mâtûrîdî Kelâm Ekolü Çerçevesinde Kelâmî Hadislerin Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Doktora tezi, SDÜ, sosyal bilimleri enstitüsü), Isparta 2003, s. 14-58; Ak, Ahmet, *Büyük Türk Alimi Mâtûrîdî ve Mâtûrîdîlik*, Ankara Kutlu, Sönmez, *İmam Maturidi ve Maturidilik*, Ankara 2011.

Mâtûrîdîlik'te hadisin yeri ortaya konmadan önce Mâtûrîdîlerin bilgi kaynaklarının ele alınması daha uygun olmaktadır.

İmam Mâtûrîdî *Kitabu't-Tevhîd*'ini telif ederken ilk olarak, "Bilgi nedir? Nasıl elde edilir? ve Bilgi'nin değeri nedir?" gibi soruların cevabını arayan Mâtûrîdî, öncelikle bilginin ne olduğu, kaynağı ve değeri gibi problemleri ele almıştır. Neticede bilginin var olduğunu, eşyanın gerçekliği ve bilinebilirliği yargısına ulaşmak suretiyle yaratılış, âlemin hudûsu, kıyamet ve ahiret (eskatolojik) konuları ve inanç esaslarının incelenebileceğini belirtmiştir.² Mâtûrîdî konuyu tartışırken her yerde genel geçer doğru bilginin kaynaklarını tek tek ele alıp bunların güvenilirliğini ortaya koymaya çalışmıştır.

A- Bilgi ve Mâtûrîdîlikte Bilgi Kaynakları

Tarih boyunca düşünürlerin tanımlamaya çalıştığı **bilgiyi**, 'süje' ile 'obje' arasındaki ilişki veya bu ilişkinin bir ürünü³ olarak tanımlamak mümkündür. Mu'tezile'nin; "imandır"⁴ Eş'arî'nin (v. 324/935) "kendinde bulunan kimseyi, âlim olarak tavsif edilmesini sağlayan şeydir"⁵ ve Mâtûrîdî'nin (v. 333/944); "bilgi, öyle bir sıfattır ki; kendisinde bu sıfat bulunan kimseye (kalb ve dille anılma özelliği ve) zikredilme niteliği olan her şeyin (onun tarafından) apaçık şekilde bilinmesidir"⁶ diye tarif ettikleri *bilgi*, aynı zamanda kültürden başlayarak modern bilimlerin bilgisine kadar her şeyi içine alan⁷ geniş bir yelpazeyi ihtiva etmektedir.

² Mâtûrîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed (333/911), *Kitâbü't-Tevhîd*, (thk. M. Fethullah Huleyf), el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1979, s. 7, 153-154.

³ Taylan, Necip, *İlim-Din, İlişkileri-Sahaları-Sınırları*, İstanbul 1979, s. 94.

⁴ Neseî, Ebu'l-Mu'în Meymûn b. Muhammed, *Tebsiratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, (thk. Claude Salamé), Institut Français de Damas, Dimeşk 1992-1993, (I-II), I. 5-6, 39. Sâbûnî, Nureddîn Ahmed b. Muhammed, *el-Kifâye fî Usûli'd-Dîn*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli, no: 2271), vr. 4a.

⁵ Gazâlî, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Menhûl min Ta'likâti'l-Usûl*, (thk. Muhammed Hasen Hîrî), Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1400/1980, s. 36.

⁶ Sâbûnî, *Kifâye*, Lâleli, vr. 4a; Neseî, *Tebsira*, I. 11.

⁷ Arslan, Hüsamettin, *Epistemik Cemaat, Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi*, Paradigma yayınları, İstanbul 1992, s. 14.

Farklı bilgi tanımlamalarını ele aldıktan sonra bunların zayıf taraflarını dile getiren Neseî (v.508/1114), “bilgi, diriden cahilliği, şüphe ve zannı kaldıran (nefyeden) şeydir”⁸ demektedir. Mâtürîdî’nin “bilgi” tanımının özellikleri konusunda şu değerlendirmeyi yapar: “Her şeye uygulanır (yettaridu), fertlerini içinde toplar (efradını câmidir), tersi alındığında (tanım) bozulmaz (yen’akisu), fertler bunun içine tam olarak girer ve başkaları dışarıda kalır (ağyârını mânidir). Bu tanıma, bozucu, geçerliliğini zedeleyici itirazlar da yöneltilemez. Ancak onun önemi düşünmekle bilinir.” Ona göre, Mâtürîdî’nin yaptığı bilgi tanımı en doğru tanımdır.⁹ Sâbûnî (v.580/1184) de Mâtürîdî’nin yaptığı bilgi tanımının itimat edilen bir tanım olduğunu kaydeder.¹⁰ Mâtürîdî’nin bilgi tanımı Eş’arîlerden Teftâzânî (v.797/1395) ve Cürcânî (v.816/1413) tarafından da “doğru ve tam bir tanım” olarak nitelendirilmiştir.¹¹

Düşünce tarihi boyunca düşünürler; bilginin kaynağını akıl, duyu, tecrübe, keşif ve ilham gibi farklı yerlerde aramışlardır.¹² İslâm âlimleri bilgi ve kaynağı hakkında farklı değerlendirmelerde bulunmuş olmakla beraber Kelâm ilminde doğru ve kesin bilginin kaynakları genellikle üç tane kabul edilir. Bunlar akıl, duyu ve haber’dir.¹³ Mâtürîdî ve takipçileri de bilgiye ulaştıran vasıtaları duyu, nakil ve akıl olarak üçlü bir taksimle ele almışlardır.¹⁴

⁸ Neseî, *Tebîrâ*, I. 11.

⁹ Neseî, *Tebîrâ*, I. 11; krş, Özcan, Hanifi, *Bilgi Problemi*, Marmara Ün. İlahiyat Fakültesi Vakfı yay., İstanbul 1998, s. 46.

¹⁰ Sâbûnî, *Kifâye*, Lâleli, vr. 4a.

¹¹ Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerîf Ali b. Muhammed, *Şerhu’l-Mevâkıf*, Beyrut 1419/1998, I. 86; Beyâzîzâde, Kemalüddîn Ahmed, *İşâratu’l-merâm min ibârâtî’l-İmâm*, (thk. Yusuf Abdürrezzâk), Mustafa el-Babî el-Halebî, Kahire 1949, s. 39; Mağribî, Ali Abdülfettah, *İmamu Ehlî’s-sünne ve’l-Cemâa Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve ârâuhu’l-ke’lâmiyye*, Mektebetu Vehbe, Kahire 1405/1985, s. 36.

¹² Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, Ankara trs., s. 15, 223, 230.

¹³ Bkz. Teftâzânî, *Kelama Giriş*, (trc. Hüseyin Atay), Ankara ün. İlahiyat Fakültesi yay, Ankara 1978, s. 16, 45,46; Taylan, Necip, “Bilgi”, DİA, İstanbul 1992, VI. 157-161.

¹⁴ el-Mâtürîdî, *Tevhîd*, s. 7; Pezdevî, Ebû’l-Yüsr Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, (trc. Şerafeddin Gölcük), Kayıhan yay., İstanbul 1988, s. 10; Neseî, *Tebîrâ*, I. 15; Sâbûnî, *Bidâye*, s. 17; Teftâzânî, Sadüddîn Sadüddîn Mesud b. Ömer, *Şerhu’l-Akâid*, *Kelam ilmi ve İslâm Akâidi*, (haz. Süleyman Uludağ), Dergah yay., İstanbul

Mâtûrîdî, özellikle dinî bilgi söz konusu olduğunda¹⁵ “bilgi edinme yolları *sem ve akıldır* diye söze başlar ancak bilgi konusunu incelerken “insanı ilme/bilgiye ulaştıran yollar, *ıyân, haber ve nazar/akıldır*” der ve *ıyân* tabirini duyuları içine alan bir kavram olarak kullanır.¹⁶

Mâtûrîdî’nin “haber ve nakil bilgisi” ‘*el-ilm min ciheti’s-sem’ ve’l-haber*’¹⁷ dediği bilgi çeşidi “mütevâtir” ve “âhâd”¹⁸ haber olarak ikiye ayrılmıştır. Ona göre *nazar* aynı zamanda istidlali bilgiyi ifade etmektedir. *Nazar* akıldan daha farklıdır. Bu faal akıl, düşünen, indüksiyon ve dedüksiyonlarda bulunan, tefekkür eden akıldır. Bu sebeple Mâtûrîdî, “akıl” yerine “nazar” tabirini kullanmayı yeğlemektedir.¹⁹

Mâtûrîdî, insan bilgisinin kaynağı ve değeri konusu belirlenmedikçe, hangi tür bilgi olursa olsun o bilgiyi incelemenin ve araştırmanın pek isabetli olmayacağı kanaatini taşımaktadır.²⁰ Ona göre dinin (inanç konularının) bilinmesinde, *zannî* ve *taklîdî* bilgilere itimat edilemez. Aksine; *delillere dayanan, kesin ve sağlam bilgiler* elde edilmeli ve akâid bunun üzerine temellendirilmelidir.²¹ Mâtûrîdî’ye göre dini sağlam temellere dayandırabilmek için doğruluğundan ve kesinliğinden kuşku duyulmayan noktalardan hareket edilmelidir. Mâtûrîdî bu temelleri ve noktaları tespit etme-

1980, s. 121. Bu kaynaklara vicdan (ruhun bir şeyi doğrudan ve vasıtasız bilmesi, sevinmek, susmakla ilgili bilgi gibi), hads (sezgi) ve tecrübe gibi başka bilgi kaynaklarının da kabul edilmesi gerektiği şeklinde itirazlar olsa da geçersizliği farklı âlimler tarafından ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu itirazlara cevap vermeye çalışanlardan birisi de Teftâzânî’dir. (bkz. et-Teftâzânî, *Şerhu’l-Akâid*, s. 107-108.)

¹⁵ Ceriç, Mustafa, *Roots of Synthetic Theology in Islam: A Study of the Theology of Abû Mansûr el-Mâtûrîdî*, (ISTAC) Kuala Lumpur 1995, s. 83.

¹⁶ Mâtûrîdî, *Tevhîd*, s. 3, 7; bkz. Nesefî, *Tebsıra*, I. 15; Mağribî, *İmâmu Ehl-i’s-Sünne*, s. 46.

¹⁷ Mâtûrîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed, *Tev’îlâtü Ehli’s-sünne*, Yazma: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Medine Bölümü, No: 180, (1a-814b), vr. 185a.

¹⁸ Mâtûrîdî, *Tevhîd*, s. 9.

¹⁹ Mâtûrîdî, *Tevhîd*, s. 10 vd.

²⁰ Özcan, Hanifi, *Bilgi Problemi*, s. 24.

²¹ Mâtûrîdî, *Tevhîd*, s. 3, *Te’vîlât*, vr. 296b, 388b, 507a.

ye çalışırken dîne epistemolojik bir açıdan bakarak farklı bir yaklaşım sergilemektedir.²²

1- Duyu

Arapça’da “hâsse” çoğulu “havâs”, ‘duyma gücü ve hassasiyet kabiliyeti/melekesi anlamına gelen duyu, bilgi kaynağı olarak ifade edildiğinde insandaki işitme, görme, tatma, koklama ve dokunma özelliklerine işaret eder.²³ Mâturîdînin kelam sisteminde duyular sağlam olduklarında ve uygun şekilde kendi sahaları çerçevesinde kullanıldıklarında doğru bilgi verirler²⁴ ve verdikleri bilgi; delil ve ispatlanmaya ihtiyaç duyulmayan zarûrî bir bilgidir.²⁵

Mâturîdî, duyularla elde edilen bilginin haber bilgisinden daha ikna edici ve güvenilir, açık ve kolay anlaşılır olduğu kanaatinde-dir.²⁶ Duyuların verdiği bilgi mütevâtir haberin verdiği bilgi gibi kesin kabul edilmiştir.²⁷ Bu sebeple Hz. Peygamber’le birlikte olan bir sahabînin, “Resûlullah’dan şöyle işittim veya Resûlullah’ı şöyle yaparken gördüm” şeklindeki ifadeleri doğrudan duyularla ilgilidir. Mâturîdîler peygamberlerin gösterdikleri hissî mucizelerin de doğrudan duyulara hitap etmesi yönüyle daha ikna edici olduğu kanaatinde-dirler.

2- Akıl

Sözlükte, “menetmek, engellemek, alıkoymak, bağlamak”²⁸ gibi anlamlara gelen akıl, “Felsefe ve mantık terimi olarak, varlığın

²² Özcan, Hanifi, *Bilgi Problemi*, s. 26.

²³ Pezdevî, *Akâid*, s. 13; Nesefî, *Tefsîr*, I. 15; Sâbûnî, *Kifâye*, Lâleli, vr. 4b; Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûlî’l-Dîn* (Mâturîdiyye Akâidi), (thk. ve trc. Topaloğlu, Bekir), Diyanet İşleri Bşk. Yay., Ankara, 1399/1979., 17.

²⁴ Mâturîdî, *Tevhîd*, s. 27, 310; Sâbûnî, *Bidâye*, s. 17; *Kifâye*, Lâleli, vr. 4b.

²⁵ Aydın, Ali Arslan, *İslâm İnançları ve Felsefesi*, Çağrı yay., İstanbul 1980, s. 117; Taylan, Necip, “Bilgi”, *Diyanet Vakfı İlam Ansiklopedisi* (DİA), İstanbul 1992; VI. 159.

²⁶ Mâturîdî, *Tevhîd*, 222; *Te’vîlât*, vr. 354b, 736b.

²⁷ Mâturîdî, *Tevhîd*, 27, 310; Sâbûnî, *Kifâye*, Lâleli, vr. 4b, Sâbûnî, *Bidâye*, s. 17; Ebu’l-Berekât, Abdullah b. Ahmed, Hâfizüddîn en-Nesefî, *Keşfü’l-Esrâr Şerhu’l-Musannif ale’l-Menâr*, Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1406/1986, II. 4-6.

²⁸ İbn Manzûr, Ebû’l-Fadl Muhammed b. Mukrim el-Mısri, *Lisânü’l-Arab*, Beyrut 1414/1994, XI. 458-462.

hakikatini idrak eden, maddî olmayan, fakat maddeye tesir eden, (onu) basit kavram haline getiren ve kavramlar arası ilişki kurarak önermelerde bulunan, kıyas yapabilen güç demektir. İnsanın her çeşit faaliyetinde doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ve güzeli çirkinden ayıran bir güç olarak akıl, ahlâkî, siyasî ve estetik değerleri belirlemede en önemli fonksiyonu haizdir.”²⁹

Mâtûrîdî ve Nesefî akli vasıflarını sayarak tanımlamaya çalışır. Mâtûrîdî’ye göre akıl, “aynı nitelikte olanları bir arada toplayan ve ayrı niteliktekileri ayıran, iyi ile kötüyü ayırt eden,³⁰ sahibinin şerefini yükseltecek olan şeyleri yapmasını emreden, onu küçültecek şeyleri yapmaktan alıkoyan,³¹ bir dereceye kadar eşyanın hakikatini idrak edebilen şey”dir.³² Mâtûrîdî’nin tanımından anlaşıldığına göre aklın, varlıkları ve onlarla ilgili bilgileri tasnif ederek sonuçlar çıkaran ve insana kıyas yapma gücü veren zihnî bir faaliyet olarak tezahür ettiğini söylemek mümkündür. Pezdevî (v.493/1099) ise, aklın nuranî, lâtîf bir cisim olduğunu ve eşyanın onunla idrak edildiğini vurgular.³³

Aklın bilgi kaynağı olmasının sınırı hakkında Mu’tezile’nin akla sınır tanımayan bir yetki vermesine karşılık Mâtûrîdîler, aklın bilgi edinme kaynağı olarak belli sınırlarının olduğunu kabul eder. Nitekim Sâbûnî, Kelâm ilminde aklın yerine işaret etmek üzere, peygamberlerin gerekliliğini ispatlarken şöyle der: “Allahu Tealâ, Cennetle Cehennemi yaratmış, bunların birinde dostları için mükâfat, diğerinde ise düşmanları için azab hazırlamıştır. İnsan, akli ile bu hâdiselerin inceliklerine nüfuz etmeye muktedir değildir.”³⁴ Buna göre, metafizik meseleler aklın ihâta sınırları dışında kalmaktadır. Mâtûrîdîlere göre, akıl metafizik konuları anlamakta yetersiz kaldığından, aynı zamanda mubah ve haram olan şeylerin

²⁹ Bolay, Süleyman Hayri, “Akıl”, *DİA*, İstanbul 1989, II. 238.

³⁰ Mâtûrîdî, *Tevhîd*, s. 9-10; Nesefî, *Tebstira*, I. 17 vd.

³¹ Mâtûrîdî, *Tevhîd*, s. 178.

³² Mâtûrîdî, *Tevhîd*, s. 382.

³³ Pezdevî, *Akâid*, s. 298.

³⁴ Sâbûnî, *Bidâye*, s. 110.

bilinmesi hususunda³⁵ ancak peygamberlerin bildirebileceği vahyin bilgisine ihtiyaç vardır. Bundan dolayı Mâturîdîler her meselede imkân ve yeterlilik ölçüsünde hem aklî hem de naklî delillerle konuşmaya önem vermektedirler.³⁶

3- Haber

Hadîs kelimesinin müteradifi olarak kullanılan *haber* kavramı,³⁷ sözlükte, “bir nesneyi gereği gibi bilmek için yoklayıp sınamak, bir şeyin iç yüzüne vakıf olmak” manasına gelir.³⁸ Aynı zaman haber kavramı Hz. Peygamberden nakledilen söz, fiil ve takrirleri ifade etmek için de kullanılmaktadır. Hadisçilerin literatüründe hem haber hem de hadîs kavramı, merfû, mevkûf ve maktû’ sıfatlarıyla birlikte de kullanılmaktadır.³⁹ Horasan fakihlerinin dilinde dolayısıyla Mâturîdîlerin dilinde haber denilince Hz. Peygamber’den merfu olarak nakledilen hadisler anlaşılmaktadır.

Mâturîdî, haberin doğrulanmasından sonra onunla amel edilmesi taraftarıdır.⁴⁰ Ancak ona göre, haberde “kesin bir duyusu” (ادناء السمع)⁴¹ yoksa, o haber insanın aklı ile ulaşamayacağı bilgileri elde etmesi için yeterli değildir. Bu durumda haberle birlikte nazar/tefekkürün de olması şarttır.⁴² Habere, doğruluğu veya yanlışlığı konusunda peşin hükümle yaklaşmayıp, araştırılmadan ve

³⁵ Mâturîdî, *Tevhîd*, s. 183-184.

³⁶ Nesefî, *Tebssıra*, I. 386.

³⁷ Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir, *Tedribü’r-Râvî fî Şerhi Takrîbi’n-Nevevî*, (thk. Abdüvehhab Abdüllatîf), Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1399/1979, I. 42; et-Tehânevî, Muhammed Ali, *Keşşâfu ıstılâhâtî’l-fünûn ve’l-ulûm*, (Arapça’ya trc. Abdullah el-Hâlidî, thk. Ali Dahrûc), Beyrut 1996, İstanbul 1404/1984, (I-II), I. 735.

³⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, IV. 226-229.

³⁹ Suyûtî, *Tedribü’r-Râvî*, I. 42.

⁴⁰ Mâturîdî, *Tevhîd*, s. 11; Eyyub Ali, Ebu’l-Hayr Muhammed, *Akîdetü’l-İslâm ve’l-İmâm Mâturîdî*, Islamic Foundation, Dakka-Bangladeş 1404/1983, s. 310.

⁴¹ Kişinin bizzat kendisinin duymuş olması gibi anlamına gelen bu ifadeyi “kesin bir duyusu” diye verdik. Bu, hem kişinin bizzat işitme duyusu kulakla bizzat ve kesin olarak duyması anlamında olabileceği gibi, kalbin işitmiş gibi bir eğilim içinde olması anlamına da gelebilir.

⁴² Mâturîdî, *Tevhîd*, s. 8, Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn, *Kelâma Giriş* (el-Muhassal), (trc. Hüseyin Atay), Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi yay., Ankara 1978, s. 45.

incelenmeden reddedilmemesi gerektiğini söyler.⁴³ Mâturîdîlere göre güvenilir olduğunda haber kesinlikle ve aklın zaruretiyle⁴⁴ bilgi kaynağıdır.⁴⁵

Kelâmî meseleler ilahiyat bahisleri dışında ağırlıklı olarak habere (vahye ve sahih sünnet) dayandıklarından kelâm ilminin haberle (daha özel anlamıyla hadislerle) yakın ilişkisi bulunmaktadır. Bu açıdan Mâturîdîlerde haberin kısımlarını ele almadan önce hadisin kaynağı hakkındaki kanaatleri önem arz etmektedir.

3.1- Hadisin Menşei

İmam Mâturîdî, “Sana indirilene iman edenler”⁴⁶ âyetini, “Bu, Kur’ân’dan sana indirilenler ile Kur’ân’da olmayan din ve hüküm hususunda sana indirilenler anlamındadır,” şeklinde açıklar. Âyetin “senden öncekilere indirilene iman edenler” kısmını izah ederken de “dinî hükümler ve kitap dışında kalan haberler,” demektedir. Bu ifadeler onun vahyi, biri Kur’ân’da yazılı olan (metlûv) vahiy, diğeri ise Kur’ân’da bulunmayan (gayr-i metlûv) vahiy olmak üzere iki kısımda mütalaa ettiğini göstermektedir. Mâturîdî’nin bu anlayışı bütün Mâturîdî kelamcılara teşmil edilecek olursa, onların Kur’ân dışında da Hz. Peygamber’e vahiy geldiğini kabul ettikleri söylenebilir. Şâyet bunu kabul etmemiş olsalardı, Hz. Peygamber’in haberî mucizelerini de kabul etmemeleri gerekirdi. Bu sebeple Mâturîdîlere göre hadis ve Hz. Peygamber’in sünnetinin bir kısmının menşei Kur’ân dışında kalan vahiydir.

3.2- Haberin Kısımları

Onlar, haberin kaynağını dikkate alarak ikili bir tasnif yapmışlardır. Bu ikili tasnifte birincisinin kaynağı bizzat Allah’tır. Bu haber,

⁴³ Mâturîdî, *Te’vîlât*, vr. 476b, *Tevhîd*, 8,9, 27; krş. Özcan, Hanifi, *Bilgi problemi*, s. 120.

⁴⁴ Pezdevî, *Akâid*, s. 10.

⁴⁵ Mâturîdî, *Tevhîd*, s. 7-8; Pezdevî, *Akâid*, s. 235; Nesefî, *Tebsıra*, I. 15-16; Sâbûnî, *Bidâye*, 17 (trc. 56), *Kifâye*, Lâleli, vr. 4b; krş. Özcan, Hanifi, *Bilgi Problemi*, s. 87. Sofistler, Sümeniyye ve Berâhime, haberde yalan ihtimali olmasından dolayı, haberin bir bilgi kaynağı olamayacağı iddiasındadırlar (aynı yerler). Ayrıca bkz. Eyyub Ali, *Akîdetü’l-İslâm*, s. 310.

⁴⁶ 2/Bakara, 4.

*Allah'tan Peygamber'e gelirken vahiy, Peygamber'den bize intikal ederken de haber-i resûl olmaktadır.*⁴⁷ Diğer haberler ise insanlardan kaynaklanan ve bize muhtelif şekillerde gelen haberlerdir.⁴⁸ Kelâmcılar ve Mâturîdîler kesin bilgi kaynağı olan doğru haberi, mütevâtir ve peygamber haberi (haber-i resûl) olmak üzere ikiye ayırırlar.⁴⁹ Haddi zatında, bütün naklî deliller Hz. Peygamber'in doğruluğuna dayanmaktadır.⁵⁰

3.2.1- Haber-i Resûl

Doğru haberin birincisi mütevâtir, diğeri de haber-i sâdık (haber-i resûl)dür.⁵¹ Mâturîdî'nin haber-i sâdık olarak da isimlendirdiği haber-i resûl, doğruluğu, getirdiği apaçık delillerle (mu'cize) ortaya çıkan ve doğru olma bakımından kendinden daha açık bir haberin bulunmadığı haberdır.⁵² Mâturîdî'ye göre doğruluk bakımından haber-i resûl'den daha açık bir haber yoktur. Zira peygamber getirdiği haberle birlikte onu doğrulayan açık delillere sahiptir. Bu haber kalbi mutmain etme yönüyle kendisine benzer başka bir haber bulunmayan haber olup, Hz. peygamberin haberini kabul etmeyen kimse, aklın gereği olarak açık bir inat içindedir.⁵³

Haber-i Resûl, vahiy ve vahiy dışında kalan haber (hadîs) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Mâturîdî, peygamberin haberi ile ilgili iki kavramı kullanmaktadır. Bunlardan biri "Ahbâru'r-Rusul" (peygamberlerin haberleri), diğeri ise, "el-Ahbâr elletî tentehî ilaynâ mine'r-rusul" (Peygamber'den gelerek bizde nihâyet bulan

⁴⁷ Mâturîdî, *Tevhîd*, s. 7-8, *Te'vîlât*, vr. 783a; Pezdevî, *Akâid*, s. 11, 14.

⁴⁸ Mâturîdî, *Tevhîd*, s. 7-8, *Te'vîlât*, vr. 783a; krş. Ceriç, *Synthetic Theology*, s. 92.

⁴⁹ Mâturîdî, *Tevhîd*, s. 7-8; Neseî, *Tebsıra*, I. 16; Sâbûnî, *Bidâye*, s. 55, *Kifâye*, vr. 4b. krş. Eyyub Ali, *Akîdetü'l-İslâm*, s. 311.

⁵⁰ Râzî, *Kelâma Giriş*, s. 46.

⁵¹ Mâturîdî, *Tevhîd*, s. 8., *Te'vîlât*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Medine Bölümü, No: 180, (1a-814b), vr. 506; Neseî, *Tebsıra*, s. 16, 29; Sâbûnî, *Bidâye*, s. 55-56., *Kifâye*, Lâleli, vr. 4b; Bakillânî, Ebû Bekir Muhammed b. et-Tayyib el-Kâdî, *Kitâbu't-Temhîd*, (thk. İmadüddîn Ahmed Haydar), Beyrut 1414/1993, s. 130-131.

⁵² Mâturîdî, *Tevhîd*, s. 8., *Te'vîlât*, vr. 506; Neseî, *Tebsıra*, s. 16, 29; Sâbûnî, *Bidâye*, s. 55-56., *Kifâye*, Lâleli, vr. 4b.

⁵³ Mâturîdî, *Tevhîd*, s. 8.

haberdir).⁵⁴ Mâturîdî 'nin bu ayrımında birincisi, "vahye", ikincisi ise peygamber'den vahiy dışında nakledilen diğer haberlere işaret etmektedir. Bu konuda sözkonusu peygamber, Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav) olunca, vahiy "Kur'ân", diğeri ise onun sözleri ve hayatı ile ilgili rivâyetler anlaşılmaktadır.

Peygamberin verdiği haber getirdiği deliller vasıtasıyla aklî bir inceleme neticesinde kabul edilmiştir. Haber mutlak olarak kabul edilmemiş, onun doğruluğunu kanıtlayan bir delil beklenmiştir. Haber-i resûlün verdiği bilgi sistematik açıdan istidlâlî bilgi ile benzer olsa da, verdiği ilim yönüyle zarûrî bilgi ile aynı kategoride kabul edilmiştir.⁵⁵

3.2.2- Haber-i Mütevâtir

Kelâmcılar haberleri nakledenlerin sayısını dikkate alarak, "mütevâtir ve âhâd olmak üzere ikiye ayırırlar.⁵⁶ Ancak Peygamber'den (sav) gelen haberler (ahbâr mine'r-rusul) söz konusu olduğunda ise; mütevâtir, meşhûr (müstefîz) ve ahâd olarak üç kısma ayırmışlardır.⁵⁷

İsnadının başından sonuna kadar yalan üzerinde ittifak etmeleri aklın imkan vermediği kalabalık bir grubun yine kendileri gibi yalan üzerine ittifakları imkansız olan başka bir gruptan naklettikleri haber⁵⁸ olarak tanımlanan *mütevâtir* için, kelâmcılardan bazıları kabaca bir tanımlı yeterli görürken⁵⁹ bazıları onun vasıflarını saymakla⁶⁰ yetinmişlerdir.

⁵⁴ Mâturîdî, *Tevhîd*, s. 8.

⁵⁵ Mâturîdî, *Tevhîd*, s. 8-9. Neseî, *Tebîrâ*, I. 16; Sâbûnî, *Bidâye*, s. 55-56., *Kifâye*, Lâleli, vr. 4b; Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 112.

⁵⁶ Mâturîdî, *Tevhîd*, s. 9. Ayrıca bkz. Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn, *el-Mahsûl fî İlmi Usûli'l-Fıkıh*, (thk. Taha Cabir Feyyaz el-Ulvânî), Camiatü'l-İmâm Muh. b. Suud el-İslamiyye, Riyad 1400/1980, I. Baskı, (I-III. Mücellled VI. Cilt), II/1. 323 vd; Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 110, 114; Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerîf, *Ta'rifât*, İstanbul 1308, s. 66.

⁵⁷ Tehânevî, *İstılâhât*, I. 738; Yavuz, Y. Şevki, "Haber", *DİA*, İstanbul 1996, XIV. 348.

⁵⁸ Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, II.167.

⁵⁹ Sâbûnî, *Bidâye*, s. 17, *Kifâye*, Lâleli, vr. 4b; Cürcânî, *Tarifât*, s. 66-67.

⁶⁰ Mâturîdî, *Tevhîd*, s. 9; Neseî, *Tebîrâ*, I. 16.

Mâturîdîlerin bir kısmının, bir tanım yapma yerine sıfatlarını saymakla yetindikleri⁶¹ mütevâtir için en derli toplu tanımı Sâbûnî'de bulmaktayız. Onun "Yalan söyleme konusunda ittifak edebilecekleri tasavvur edilemeyen muhtelif kimselerden çeşitli mevzularda gelen haberdır"⁶² şeklindeki tanımı, hadisçilerin tanımıyla aynilik arz etmektedir.

Tamamıyla bize geliş şekli itibara alınarak⁶³ Haberin "mütevâtir ve âhâd" olarak ikiye taksimi, Mâturîdîler tarafından da kullanılmaktadır.⁶⁴ Hadisçilerin üzerinde önemle durdukları haber türü âhâd haber olup, öteden beri haberi sahih, hasen ve zayıf⁶⁵ olmak üzere üç kısma ayırırlar. Mütevâtir haberi bu vasıflardan biri ile vasıflandırmadıkları gibi hadis usulü tenkidıyla de değerlendirilemeyeceği görüşünde olanlar vardır. Hadisi, mütevâtir ve âhâd şeklinde ikili tasnife tabi tutmak ise fıkıh ve usul âlimlerinin geleneğidir. Muhaddislerden mütevâtir kavramını kullananlar olmasına rağmen, bu kullanımın hadisçilerin geleneğine değil, fıkıhçıların geleneğine uyarak olduğu ifade edilmektedir.⁶⁶

Mütevâtir haberin vasıfları içinde kaydedilen kalabalık grubun sayısı ile ilgili muhtelif rakamlar verilmektedir.⁶⁷ Mütevâtirin râvî sayısı hakkında kesin bir rakam vermemelerine karşın;

⁶¹ Mâturîdî, *Tevhîd*, s. 9; Pezdevî, *Akâid*, s. 11, 14, Neseffî, *Tebîrâ*, I. 16.

⁶² Sâbûnî, *Bidâye*, s. 17, Kifâye, Lâleli, vr. 4b.

⁶³ Leknevî, Ebu'l-Hasenât Abdülhayy, *Zaferu'l-Emânî fî Muhtasari'l-Cürcânî*, (thk. Takiyyüddîn en-Nedvî), Azamgede-Hindistan 1410/1990, s. 39; Ahmed Nâim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasari Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, Diyanet İşleri Bşk. (DİB) Yay., Ankara 1982, I. 101; Koçyiğit, Talat, *Hadis İstılahları*, DİB yay., Ankara 1985, s. 23, 118; Accâc el-Hatîb, *Usûlü'l-hadis, ulûmuh ve mustalahuh*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1409/1989, s. 301.

⁶⁴ Mâturîdî, *Tevhîd*, s. 9.

⁶⁵ İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-Hasîs fî İhtisâri Ulûmi'l-Hadîs*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetü Kütübî's-Sekâfiyye, Beyrut 1408/1987, s. 6; Accâc, s. 303.

⁶⁶ Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, II. 176.

⁶⁷ Mütevâtir haberi rivâyet edenlerin sayısı ile ilgili mesela; üç, yedi, on, kırk, gibi sayılar verilmektedir. Ancak bu sayılar hakkında da değişik görüşler beyan edenler olmuştur. Dört sayısını yeterli görmeyen Bâkılânî, beş sayısını yeterli gördüğünü belirtmektedir. (Bâkılânî, *Temhîd*, s. 354.) Suyûtî (911/1505), bu zikredilen sayıların her birinin ilim ifade etmesi için yeterli sayılar olduğunu ifade ederken, kendisinin on rakamına itibar ettiğini belirtir. (Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, II. 177.)

Mâturîdîler’de de on, yirmi gibi bazı rakamlara rastlamamız mümkündür.⁶⁸ Mâturîdî bir haberin mütevâtir olabilmesi için sayı olarak altı ve yedi sayısını yeterli görmemektedir. İmam Mâturîdî, Hz. İsa’nın çarmıha gerilmesi hadisesi ilgili âyetin (4/Nisa, 157-158) tefsirinde,⁶⁹ Hz. İsa’nın asıldığını gören ve bunu nakleden ilk grup, altı yedi kişi kadardır. Hz. İsa’nın asıldığı yönündeki haber daha sonra yaygın hale gelmiştir. Böyle bir haber âhâd olmaktan çıkarak mütevâtir seviyesine ulaşamaz,⁷⁰ görüşünü benimsemiştir.

Nakledilen haberin lafız ve muhtevası dikkate alınarak *lafzî* ve *manevî* olmak üzere iki kategoride ele alınan ve manevî mütevâtire kelam kaynaklarında vurgu yapılarak rivayet edilen hadislerin delil olması gerektiği yönünde Ehl-i Sünnet Kelâmcıların genel kabulü vardır. Bir konuda yalan söylemek üzere birleşmeleri mümkün olmayan bir topluluğun farklı anlatımları olan ancak müşterek bir noktada birleşerek naklettikleri haber manevî mütevâtir kabul edilmiştir.⁷¹

Mâturîdîlerden Sâbûnî mütevâtir haberi -imanla ilgili olduğunda-, inkar edenin dinden çıktığını ifade eder. O, ru’yetle ilgili hadislerin mütevâtir olarak geldiğini belirttikten sonra, akıl sahibi bir kimsenin bu tür haberleri zan yoluyla, hayal ve dalâlet ehlini taklit ederek yalanlama macerasına atılmasının doğru bir yol olmayacağını ifade ederek; insafla, taassuptan uzak bir şekilde inadı bırakarak bu haberlere bakan kimsenin, böyle bir haberi inkâr edenin dinden çıkmış olacağını ve müminlerin yolundan ayrılmış olacağını kabul etmesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁷² Haddi-zâtında tevâtüren bildirilen ve dine taalluk eden bir hususu inkar edenin dinden çıkmış olacağı kanaati ümmetin de icmaıdır.

⁶⁸ Pezdevî, *Akâid*, s. 117; Neseî, *Tebsıra*, I. 400; Sâbûnî, *Kifâye*, Lâleli, vr. 31b.

⁶⁹ 4/Nisa, 157-158.

⁷⁰ Mâturîdî, *Te’vîlât*, vr.133b.

⁷¹ Mâturîdî, *Tevhîd*, s. 9; Neseî, *Tebsıra*, I. 492; Sâbûnî, *Bidâye*, s. 119; Süyûtî, *Tedribü’r-Râvî*, II. 180; Koçyiğit, Talat, *İstılahlar*, s. 445.

⁷² Sâbûnî, *Kifâye*, Lâleli, vr. 32a.

3.2.3- Tarihi Haber

Mâtûrîdî'nin bilgi sisteminde önemli bir yere sahip olan bir başka haber türü de tarihî haberdur. O, tarihî bilgileri ele alarak değerdendirir ve bu bilgi üzerinde teori geliştirir. Aynı zaman da tarihî bilgiyi "haber ve nakil bilgisi" içinde mütalaa eder.⁷³ Kur'ân'da anlatılan kıssaları, tarihî bilgi kategorisi içinde ele alır ve bu kıssalara Kur'ân dışında bir şey eklenmemesi gerektiğini savunur.⁷⁴ Mâtûrîdî, İsrail oğulları ile ilgili kıssalardan birinin anlatıldığı âyetin tefsirini yaparken bu tür haberlere nasıl bir yaklaşım sergilediğini göstermektedir. Konuyla ilgili âyetin meali şudur: "O Yahudilere deniz kenarındaki kasaba halkının başına gelen felaketi sor..."⁷⁵ Âyet-te geçen şehrin neresi olduğu konusunda yorum yapmanın, onun hangi şehir olduğu hakkında değışik isimler vermenin ve bu şehrin ismini bilmenin bir faydası olmadığını ifade eder. Buna gerekçe olarak, "eğer onun bir faydası olsaydı, Allah zaten onu bize bildirirdi" demektir.⁷⁶ Haddi zatında bu, Kur'ân'ın evrenselliği açısından önemlidir. Burada önemli olan şehrin isminden çok, halkının işledikleri günahlar sebebiyle başlarına gelen musibetten ve ilâhî gazaptan ibret alınmasıdır. Mâtûrîdî, aynı şekilde Salih (as)'in mucizesi olan dişi devenin anlatıldığı 7/A'raf 73. âyetin tefsirinde, deve ile ilgili detaylar hakkındaki rivâyetleri de reddeder.⁷⁷ O, sağlam kaynaklarla gelen tarihî bilgiye güvenerek, ayrı bir önem atfeder. Ona göre Kur'ân kıssalarında yapılabilecek bir değışikliğin mutlaka bir delile dayanması gerekir. Aynı zamanda bu delilin güvenilir ve sağlam bir delil olması da icabeder.⁷⁸

Mâtûrîdîlerin bilgi sistemi içerisinde Hz. Peygamber'den nakledilen bilgilerin tarihî olaylarla uyum arz etmesi yanında aşıaptan gelen haberlerin de tarihî vakiya uygunluğu önemlidir.

⁷³ Mâtûrîdî, *Te'vîlât*, vr.185a.

⁷⁴ Mâtûrîdî, *Te'vîlât*, vr. 203a; krş. Galli, Ahmed Mohmed Ahmed, "Some Aspects of Mâtûrîdî's Commentary on the Qur'ân", *Islamic Studies*, Pakistan, (Spring 1992), S. XXI., s. 10.

⁷⁵ 7/A'râf, 163.

⁷⁶ Mâtûrîdî, *Te'vîlât*, vr. 214b; krş. Galli, *Some Aspects*, s. 10.

⁷⁷ Mâtûrîdî, *Te'vîlât*, vr. 303a.; krş. Galli, *Some Aspects*, s. 10.

⁷⁸ Mâtûrîdî, *Te'vîlât*, vr. 403a.

3.2.4- Haber-i Meşhur

Meşhur haber, hadisçiler arasında en az üç tariki bulanan ancak tevâtür derecesine ulaşamamış olan haberdir.⁷⁹ Kelâmcılar ise haber-i vahid olmayan fakat mütevatir derecesine ulaşmamış âhâd haber olarak tanımlamaktadırlar. Meşhûr haber de ehl-i sünnet kelâmcıları tarafından mütevatir olmasa bile mütevatir gibi kabul edilerek itikadî konularda delil olarak kullanılmıştır.⁸⁰

3.2.5- Haber-i Vâhid

Haber-i vâhid “bir kişinin rivayet ettiği haber” anlamında olup, vâhid kelimesinin çoğulu olan âhâd ile birlikte “el-haberu’l-âhâd, ahhâru’l- âhâd” şeklinde “birden fazla kişinin rivâyet ettiği haber” anlamına da gelmesine rağmen usul kitaplarında birbirlerinin yerine kullanılmıştır.⁸¹

Mâturîdîler de dâhil “haber-i vâhid itikatta delil olmaz” prensibiyle hareket eden kelâmcılar, inanç konuları içinde nübüvvet, ru’yet, ba’s, kabir azabı gibi konularda âhâd olan haberleri delil olarak kullanırlar.⁸² Haber-i vâhidin itikatta delil oluşu konusundaki tartışmaların temelinde, Mu’tezilenin “haber-i vâhid itikatta delil olmaz” şeklindeki genel yaklaşımının yattığı anlaşılmaktadır. Mu’tezilenin ortaya koyduğu bu genel kaide, Mâturîdî ve Eş’arî kelâmcılarınca da kabul görmüştür.⁸³ Ancak kelâm kitaplarında delil olarak kullanılan sahih haber-i vâhidler bir tarafa zayıf ve

⁷⁹ Bkz. Koçyiğit, Talat, *İstilahlar*, s. 219.

⁸⁰ Neseî, *Tebşıra*, I. 492, II. 793; Cürcânî, *Tarîfât*, s. 66-67; Abdülazîz el-Buhârî, İbn Ahmed, *Keşfu’l-Esrâr an Usûli Fahri’l-İslâm el-Pezdevî*, (thk. Muhammed Mu’tasım Billah el-Bağdâdî), Beyrut 1411/1991, II. 677.

⁸¹ Ertürk, Mustafa, “Haber-i Vâhid”, DİA, XIV. 349. Haber-i vâhid kavramı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Koçkuzu, Ali Osman, *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vâhitlerin itikât ve Teşrî Yönlerinden Değeri*, DİB yay., Ankara 1988, s. 78-96.

⁸² Pezdevî, *Akâid*, s. 225-240; Neseî, *Tebşıra*, II. 763-766; Sâbûnî, *Bidâye*, s. 91-93; Eş’arî, Ebu’l-Hasen Ali b. İsmâil, *el-İbâne an Usûli’l-Diyâne*, Medîne 1410, s. 211 vd.; Kırbaçoğlu, M. Hayri, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara 1999, s. 12; Koçyiğit, Talat, *Münakaşalar*, s. 244 vd.; Ertürk, Mustafa, “Haber-i Vâhid”, DİA, XIV. 350.

⁸³ Mâturîdî, *Te’vîlât*, vr. 575a; Neseî, *Tebşıra*, I. 132.

mevzu olanlarına da rastlanmaktadır.⁸⁴ Dolayısıyla “haber-i vâhid itikatta delil olmaz” kaidesi pratikte uygulanamamıştır.

Mâturîdîlerden Pezdevî (v.493/1099), haber-i vâhidin ilm-i yakîn değil, zan ifade ettiğini belirtirken, şârihi Abdülazîz el-Buhârî (v.730/1329) , “ilm-i yakîn ifade etmediği gibi tumaninet (kalb yatkınlığı veya bu hususta kalbdeki bir şüphenin bertaraf edilmesini) de sağlamaz. Bu görüş ilim ehli ve fakihlerin görüşüdür.” diyerek haber-i vâhidin Hanefilere göre katî ilim ifade etmediğini belirtir.⁸⁵ Mâturîdî’ye göre, haber-i vâhid ameli konularda, yalana ihtimali olsa bile kabul edilebilir. “İtikâdî konularda ise, kitap (vahiy/Kur’an) ve mütevâtir haber olması gerekir.”⁸⁶ Mâturîdîler de “haber-i vâhid itikadda delil olmaz” demelerine rağmen, haber-i vâhidi, haber-i âhâd olduğunda itikadî konularda delil kabul etmişlerdir.

B- Mâturîdîlerin Hadis Kaynakları ve Hadis Anlayışları

Mâturîdîler sünnet ve hadis konusunda İslâm âlimlerinin genel kanaati yönünde bir hadis/sünnet telakkisi içinde olmuşlardır. Onlar hadis, eser, haber gibi kavramları hadise delalet etmek üzer kullanırlar.⁸⁷ Ebu'l-Berekât (v.710/1310) hadisi, “Hz. Peygamber’in söz, fiil ve sahabenin yaptıklarından sükût etmek suretiyle onayladıklarıdır,”⁸⁸ şeklinde tanımlar.

Mâturîdîler, “hadis, haber, sünnet ve eser” gibi kavramları kullanarak hadisleri kaydetmişlerdir. Nitekim “İşlerin hayırlısı, orta olanıdır” şeklindeki rivâyet, Mâturîdî tarafından bir yerde doğru-

⁸⁴ Mâturîdî kelâmcıların kullandıkları hadislerin tahrîc ve değerlendirmesi ile ilgili geniş ilgi için bkz. Tuğlu, Nuri, *Mâturîdî Kelâm Ekolü Çerçevesinde Kelâmî Hadislerin değerlendirilmesi*, (basılmamış doktora tezi), Süleyman Demirel Üniv. Sos. Bil. Enst., Isparta 2003, s. 133vd.

⁸⁵ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, II. 678.

⁸⁶ Bkz. Mâturîdî, *Te'vîlât*, vr. 133b, 261b, 701b.

⁸⁷ Mâturîdî, *Te'vîlât*, 352a, 460b, 479a, 482a, 489a; *Şerhu'l-Fıkhi'l-ekber*, Haydarabad 1321, s. 18; Neseî, *Tebsıra*, II. 856, 867, *Bahr*, s. 10, 30.

⁸⁸ Ebu'l-Berekât, *Keşfü'l-Esrâr*, II. 3.

dan Hz. Peygamber'in sözü⁸⁹ olarak kaydedilirken, bir başka yerde "eser"⁹⁰ olarak kaydedilir.

1- Hadis Kaynakları

Mâturîdîler hadis elde etmede "şifahî nakil" ve "yazılı malzemelerden nakil" olmak üzere iki ayrı kaynağı kullanmışlardır. Hadislerin naklinde, yazılı kaynaklardan yapılan nakillerin hepsinin yazılı bir metinden alındığı şeklinde anlaşılması yanlış bir anlayış olur. Zira hadis nakil geleneğinde yazılı bir metin olsa bile onun şifahi olarak nakline ehemmiyet verilmiş ve yazılı metinle yetinilmeyip bizzat onu şifahi olarak nakledenlerden alınmasına özen gösterilmiştir.⁹¹ Bu noktadan hareketle, Mâturîdîlerin hadisleri elde ediş yollarını kullanırken bir yazılı malzemedan alınan hadisin aynı zamanda şifahi olarak alınmış olduğu anlamına da gelebilmektedir. Nitekim Pezdevî, "*Kim bir köleyi boş yere öldürürse, Kıyamet günü o köle Ya Rabbi beni boş yere öldürdü diye bağırarak gelir*"⁹² hadisini; "bize bu hadisi muttasıl senedlerle hocalarımızdan Muhammed b. Hüseyin rivâyet etti" ifadeleriyle vermektedir.⁹³ Mâturîdîlerin bu iki kaynağı kullanış tarzı hakkında şunları söylemek mümkündür:

a- Sema'a Dayalı (Şifahî) Kaynaklar

Mâturîdî'nin kelâmî konulardaki eserlerinde sema'a dayalı hadis aldığına dair bir kayda rastlayamadık. Mâturîdî'nin hocası Muhammed b. Mukatil er-Râzî'nin (v.248/862) önemli bir hadis ravîsi olduğu dikkate alınırsa Mâturîdî'nin ondan semâ yoluyla hadis

⁸⁹ Mâturîdî, *Tevhîd*, s. 318.

⁹⁰ Mâturîdî, *Te'vîlât*, I. 101.

⁹¹ Sezgin, Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları*, Kitabiyat, Ankara 2000, s., s. 87-88. Ayrıca bkz. Ünal, Yavuz, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yendin Bakış*, Etüd yay., Samsun 2001, s. 47-91.

⁹² Neseî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (303/915), *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Dahâyâ, 42 (VII. 239); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, IV. 389; İbn Hıbbân, Muhammed b. Hıbbân b. Ahmed, Ebû Hâtim, et-Temîmî el-Büstî, *Sahîhu İbn Hıbbân bi tertîbi İbn Belbân*, (thk. Şuayb el-Arnaud), Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1414/1993, *Sahîh*, XIII. 214.

⁹³ Pezdevî, *Akâid*, s. 228.

alması muhtemeldir.⁹⁴ Ancak takipçilerinden Pezdevî ve Neseî'nin semâ yoluyla hadis aldıklarını bazen açıkça bazen bunu ihsas ettirecek ifadeler kullanmaları⁹⁵ Mâturîdî geleneği içerisinde herhangi bir yazılı kaynaktan hadis nakletme yanında hadis tahammül ve edâ metodlarını kullanarak az da olsa senedli hadis naklinin var olduğunu göstermektedir.

Mesela; Pezdevî, “bu konuda (havz-kevser) pek çok hadis vardır. Onları Hz. Peygamber’e (sav) ulaşan muttasıl senedlerle imamlarımızdan dinlemiştir.”⁹⁶ demektedir. Bazı rivâyetlerin senedlerini yazmaları noktasındaki birkaç örnek⁹⁷ aslında Mâturîdîler tarafından hadislerin senedlerinin bir kısmının bilindiğini göstermektedir. Mesela Neseî, “Cibril hadisi” ile ilgili üç tane sened kaydetmektedir. Bu senedlerden sadece Ömer b. Mansûr kanalıyla gelen sened Neseî’ye kadar ulaşmaktadır.⁹⁸

Mâturîdîler, birkaç istisna dışında senedlerle hadis rivâyet etme metodunu eserlerinde kullanmamışlardır. Bunun sebebi, muhtemelen kelâmî konu ile ilgisi olmayan, daha çok başka bir ilmin –hadis/sünnet- metodolojisi içerisinde gerekli görülen senedleri yazarak eserin hacmini artırmamak ve bir kelâm tartışmasında sened yazmanın faydadan hâlî olduğu düşüncesinden hareket etmeleri olabilir. Mâturîdîler de kitaplarında sahabe isimleri dışında, hadislerin senedlerini yazmama eğilimdedirler.⁹⁹

b- Yazılı Kaynaklar

Hadis külliyyatının en sahih kitapları kabul edilen Kütüb-i Sitte de dahil olmak üzere hadis literatürünün önemli kaynakları Mâturîdî’nin yaşadığı coğrafyada yetişen alimler tarafından vücu-

⁹⁴ Bkz. Tuğlu, Nuri, *Mâturîdî Kelâm Ekolü Çerçevesinde Kelâmî Hadislerin Değerlendirilmesi*, s. 31-32.

⁹⁵ Pezdevî, *Akâid*, s. 134, 228; Neseî, *Tebîrâ*, II. 820-821, 903.

⁹⁶ Pezdevî *Akâid*, s. 298.

⁹⁷ bkz. Neseî, *Tebîrâ*, I. 130, II. 902.

⁹⁸ Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaud, Muhammed Nuaym el-Arkusî), Müessesetü’r-Risale, Beyrut, 1413, X. 149.

⁹⁹ Bkz. Mâturîdî, *Te’vilât*, vr.244b, 252a, 329b, 445b, 446a, 528a.

da getirilmiştir. Hal böyleyken Mâturîdîler, kullandıkları hadislerin kaynaklarına nadiren atıf yapmışlardır. Neseî, Ebû Dâvûd es-Sicistânî (275/888)'nin *Sünen*'inden İbn Ömer'e ulaşan bir senedle zikrettiği hadisi kaydeder.¹⁰⁰ Öyle anlaşıyor ki, Mâturîdîler, kullandıkları hadislerin kaynaklarına zaman zaman atıfta bulunmaktadır.¹⁰¹

Mâturîdîlerin eserlerinde kaydettikleri; "rivâyet, Hammâd b. Ebî Hanîfe'den (v.150/767) sabittir", "Hz. Peygamber'in hissî mucizeleri sayılamayacak kadar çoktur. Onları hadis râvîleri ve nakilciler zikretmiş ve kitaplarında kalıcı hale getirmişlerdir"¹⁰² gibi ifadeler, onların kendilerinden önceki âlimlerin kitaplarından nakil yaptıklarını, kitaplarındaki hadis rivâyetlerine güvendiklerini ve bu kitaplardaki hadisleri aldıklarını göstermektedir. Hadis kaynağı olma itibarıyla en çok atıfta bulundukları isimler arasında Ebû Hanîfe¹⁰³ başta olmak üzere Mukâtil b. Süleyman (150/767),¹⁰⁴ İmam Mâlik (179/795),¹⁰⁵ ve Ebû Ca'fer et-Tahâvî (321/933)¹⁰⁶ sayılabilir.

2- Hadis Rivayet Metodları

1. Rivâyette Kullandıkları Lafızlar

Mâturîdîlerin eserlerinde, "sözün senediyle birlikte sahibine refi (yükseltilmesi)"¹⁰⁷ anlamına gelen isnad tatbikini birkaç istisna dışında görme imkanımız bulunmamaktadır. Mâturîdîlerin isnad tatbiki genellikle, doğrudan Hz. Peygamber'e izafe edilen haberin

¹⁰⁰ Pezdevî, *Akâid*, s. 282; Neseî, *Tebsıra*, II. 910. Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as, *Sünenü Ebî Dâvûd*, İstanbul 1992, Sünnet 8.

¹⁰¹ Pezdevî, *Akâid*, s. 228, 298, 325; Neseî, *Tebsıra*, I. 132, 400.

¹⁰² Pezdevî, *Akâid*, s. 228, 298; Neseî, *Tebsıra*, I. 164, 491.

¹⁰³ Mâturîdî, *Tevhîd*, 263,303,304, 382; Pezdevî, *Akâid*, s. 5, 63, 71, 166, 219, 173; Neseî, *Tebsıra*, II. 705, 799; Sâbûnî, *Bidâye*, 52, 64.

¹⁰⁴ Pezdevî, *Akâid*, s. 188; Neseî, *Tebsıra*, s. II. 766.

¹⁰⁵ Neseî, *Tebsıra*, s. II. 798; Sâbûnî, *Bidâye*, s. 89.

¹⁰⁶ Pezdevî, *Akâid*, s. 315; Neseî, *Tebsıra*, I. 355.

¹⁰⁷ Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, I.41-42; Kasımî, Cemaleddîn, *Kavâidü't-tahdîs*, (thk. Muhammed Behcet el-Baytar), Dâru'n-Nefâis, Beyrut1407/1987, s. 210; Ahmed Nâim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Ankara 1982, I. 72-73; Koçyiğit, Talat, *İstilahlar*, s. 173.

başında nakleden sahabenin ismini zikretmek şeklinde olmaktadır.¹⁰⁸ Hadisçilerin geleneğinde olduğu gibi şeyhten başlayarak Hz. Peygamber'e kadar ulaşan bir senedle hadis nakletme keyfiyetini birkaç isnad¹⁰⁹ dışında tespit edebilmiş değiliz.

Mâtürîdîler, hadisleri eserlerine alırken nadiren hadisin Hz. Peygamber'den geldiğini ifade eden *Cezm* sıygalarını nadiren kullanırlar. Genellikle hadisin Hz. Peygamber'den geldiğinin kesin olmadığını bildiren *temrîz* sıygalarını tercih ederler. Muhaddislerin yaptığı bu ince ayrıma Mâtürîdîlerin ehemmiyet verdikleri söylemez. Çünkü onlar, haberin Hz. Peygambere âidiyetinde endişe taşıdıklarında “*in sebete'l-haberu*” (eğer haber sahih ise) veya “*in sahha*” (eğer sahih ise)¹¹⁰ gibi ifadeleri kullanmaktadırlar.

Mâtürîdîler muhaddislerin diliyle *cez*m sıygası olarak tespit edebildiğimiz (قَالَ) “dedi” ifadesini kullanmaktadırlar.¹¹¹ Buna karşılık haberin Hz. Peygamber'e aidiyetinde şüphe ve hadisin sıhhatinde bir şek olduğuna işaret etmek üzere *Ruviye*,¹¹² *kad ruviye*,¹¹³ *el-mervî an*,¹¹⁴ *ruviye fi'l-hadîs/haber*,¹¹⁵ *verede'l-me'sûr*,¹¹⁶ *ruviye fi ba'di'l-ahbâr*, *ruviye mine'l-ahbâr*,¹¹⁷ *kemâ ruviye*,¹¹⁸ *kemâ kâle*, *ev karîbun minh*,¹¹⁹ *an (fulan)*,¹²⁰ *zükira'l-haberu*¹²¹ vb. pek çok *temrîz* sıygalarını kullanırlar. Mâtürîdîler aynı usûlü sahabe kavilleri için

¹⁰⁸ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, vr. 38a, 143a.

¹⁰⁹ Pezdevî, *Akâid*, s. 134, 228, Neseî, *Tebsıra*, II. 820-821, 903.

¹¹⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 329b, 479a, 482a; Sâbûnî, *Kifâye*, Lâleli, vr. 3a.

¹¹¹ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, vr.s 143a-143b, *Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber*, s. 6, *Tevhîd*, s. 351; Neseî, *Bahr*, s. 42, 43, 44, 58.

¹¹² Mâtürîdî, *Te'vîlât*, vr. 783a; Neseî, *Tebsıra*, II. 861, *Bahr*, 30.

¹¹³ Mâtürîdî, *Tevhîd*, s. 387; Neseî, *Tebsıra*, II. 793, 862.

¹¹⁴ Mâtürîdî, *Tevhîd*, s. 269; Neseî, *Tebsıra*, II. 795.

¹¹⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, vr. 460b, 479a, *Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber*, s. 18; Neseî, *Bahr*, s. 10, 30.

¹¹⁶ Neseî, *Tebsıra*, II. 630.

¹¹⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, vr. 352a, 482a, 489a.

¹¹⁸ Mâtürîdî, *Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber*, s. 10, 14, 15.

¹¹⁹ Mâtürîdî, *Tevhîd*, 383; Neseî, *Tebsıra*, II. 862.

¹²⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, vr. 474a-b, 482a, 783a; Neseî, *Tebsıra*, . 164, II.861, *Bahr*, s. 10, 14, 45, 46.

¹²¹ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 476b; Neseî, *Bahr*, s. 44.

de kullanılmaktadırlar.¹²² Ancak bu durumda o sözün sahibinin ismini zikrederler.

2-Rivâyette İhtisâr ve Taktî' Uygulamaları

Hadis ilminde *ihtisâr*, manasını bozmamak şartıyla¹²³ bir hadisin bir kısmını alıp bir kısmını bırakmaya denir.¹²⁴ *Taktî'* ise "bir hadis metninde, fıkıhın çeşitli konularına dair hüküm çıkarmaya yarayacak ibarelerin bulunması halinde, bu ibareleri bölerek, her ibareyi ilgili olduğu fıkıh babında nakletmektir."¹²⁵

Buhârî (v.256/869) gibi büyük muhaddisler tarafından da kullanılan¹²⁶ bu metoda zaman zaman Mâturîdîlerin de başvurduklarını görmekteyiz. Neseî, uzun bir metni olan ve Hz. Peygamber (sav)'le Cebrâîl (a.s.) arasında karşılıklı konuşmanın geçtiği ve *İmân*, *İslâm* ve *İhsân* meselelerinin bildirildiği hadisin, sahih rivâyetlerle geldiğini ifade ettikten sonra, "Namaz kılmak, zekat vermek, ramazan ayında oruç tutmak ve Kabe'yi hacetmek" şeklindeki kısmını yazmış ve hadisin "uzunca bir hadis" (*el-hadîs bi tûlih*) veya "bunu açıklayan pek çok hadis" (*ve'l-hadîs kesiratun fî beyâni hâzâ*)¹²⁷ gibi bir kayıt koyarak diğer kısımları yazmamıştır.¹²⁸ Görebildiğimiz kadarıyla kullandıkları hadislerin hemen hemen pek çoğu bu özelliği taşımaktadır.

¹²² Mâturîdî, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 15; Neseî, *Tebşıra*, I. 185, II. 763, *Bahr*, s. 42; Sâbûnî, *Kifâye*, Lâleli, vr. 68b, 79b, 83a, *Bidâye*, s. 56, 58.

¹²³ İbn Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetu İbni's-Salâh*, (*Ulûmu'l-Hadîs*), (thk. Âişe Abdurrahman), Daru'l-Mearif, Kahire, trs, s. 398; Irâkî, Ebu'l-Fadl Abdürrahîm b. el-Hüseyn, *Fethu'l-muğîs şerhu Elfiyeti'l-hadîs*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1413/1993, s. 256.

¹²⁴ İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s. 398-399; Irâkî, *Fethu'l-Muğîs*, s. 257.

¹²⁵ Irâkî, *Fethu'l-Muğîs*, s. 257; Koçyiğit, Talat, *Istılahlar*, s. 420-421.

¹²⁶ Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, II:105.

¹²⁷ Neseî, *Bahr*, 44. Bir başka örnek için bkz. Sâbûnî, *Kifâye*, Lâleli, vr. 80a.

¹²⁸ Neseî, *Tebşıra*, II. 820-821. Benzer örnekler için bkz. Mâturîdî, *Te'vîlât*, vr.406b, 460b, *Tevhîd*, s. 307, 472; Neseî, *Tebşıra*, I. 149; II, s. 702, 703; Sâbûnî, *Kifâye*, Lâleli, vr. 70a, 71a, 80a; *Bidâye*, s. 71.

C- Hadislerin Sened Ve Metin Tenkidi

1- Sened Tenkidi

Hadis alimleri, bir hadisin râvîlerini tek tek ele alarak yaptıkları değerlendirme sonucu hadis hakkında bir kanaate varırlar. Bu tür değerlendirmelere zaman zaman Mâturîdîlerin kelâm kitaplarında da rastlamaktayız. Bu hükümlerin kendi kanaatleri olduğu gibi hadis imamlarının bildirdiği bir hüküm olması da muhtemeldir. Mâturîdîlerin eserlerinde çok sık olmasa bile bu hussuta rastladığımız bazı kayıtlar, bize onların zaman zaman sened tenkidi yaptıkları hadisleri delil olarak kullanmaları yanında muhaliflerin delil olarak ileri sürdükleri hadislerin değerlendirilmesinde de hadislerin sened tenkidine müracaat ettiklerini göstermektedir. Bu, bazen “*bu hadis meşhur’dur, sahihtir, zayıftır, müsned ve meşhur bir haberdur; bu haberin isnadı sahih değildir*” gibi ifadeler yanında, hadisin güvenilir hadis imamları tarafından nakledilmiş olduğuna atıf yapmak,¹²⁹ hadisin bir çok senediyle gelen rivâyetleri bir arada toplamak,¹³⁰ bazen hadisin kendilerine ulaşan senedinin durumunu zikretmek¹³¹ suretiyle hadislerin senedleri hakkında değerlendirmelerde bulunmak şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Mâturîdîler zaman zaman “*Hz. Peygamberden gelen sahih bir senedle hadis vardır*”,¹³² “*rivâyette sahih olarak gelmiştir*”¹³³ ve “*bu meşhur bir hadistir*”¹³⁴ gibi ifadelerle hadislerin sıhhati ile ilgili değerlendirmelerde bulunurlar. Bazen ifade ettikleri görüşün doğruluğunun sahih bir haberle geldiğini ifade ederler,¹³⁵ bazen haberin sıhhati konusunda şüphelerini ortaya koymak bakımından “*إن صح ذلك*” (eğer bu sahih ise) veya “*إن ثبت الخبر*” (eğer bu haber sabit ise)¹³⁶

¹²⁹ Pezdevî, *Akâid*, s. 116-117. Pezdevî şöyle demektedir. “Bu (hadis) aralarında İshak b. Râhûye’nin de bulunduğu hadis ehlinin bir topluluğunun zikrettiği sahih bir hadistir.” (a. yer).

¹³⁰ Mâturîdî, *Te’vîlât*, 143b, 221a-222a.

¹³¹ Pezdevî, *Akâid*, s. 298, 324.

¹³² Pezdevî, *Akâid*, s. 298.

¹³³ Nesefî, *Tebsıra*, II. 702.

¹³⁴ Nesefî, *Tebsıra*, II. 795. Diğer bazı ifadeler için bkz. Pezdevî, *Akâid*, s. 259, 321, 235.

¹³⁵ Nesefî, *Tebsıra*, II. 702.

¹³⁶ Mâturîdî, *Te’vîlât*, vr. 329b, 719a, 720b, 769b.

gibi ifadelerle hadisin sıhhati konusunda bilgi sahibi olmadıklarını belirtmektedirler. Böyle bir durumda sözü hadisçilere bırakarak onların rivâyetlerine itimat ettiklerini ortaya koymaktadırlar.¹³⁷ Kanaatimize göre Mâturîdîlerin kullandıkları bu tür ifadeler, onların hadis ilimleri ile ilgili önemli bilgi birikimleri olduğunu göstermektedir. Mâturîdîler'e ait olan ve üzerinde çalıştığımız kelâm kitaplarında, gördüğümüz kadarıyla, -kendi dönemlerindeki bir muhaddisle kıyaslanması mümkün olmamasına rağmen- belirli bir oranda sened tenkidi ile ilgili bazı ifadeleri bulunmaktadır. Onların bu "hadis sahih ise" diye başlayıp, hadislere getirdikleri yorumlar da bunu göstermektedir.

2- Metin Tenkidi

Hadis ilimleri arasında, muâraza, işkal, ve ihtilaf gibi kavramlarla ortaya çıkan metin tenkîdi, hadis ilimlerinde son zamanlarda kullanılmaya başlanan bir kavramdır. Müslümanların zihniyet ve düşünce olarak yabancı olmadıkları "metin tenkidi" hadis ilmine şarkiyatçılar (müsteşrikler) ve modern tarihçilerin terminolojisinden geçmiştir.¹³⁸ Şarkiyatçıların hadisler için metin tenkidi yapılmadığı şeklindeki iddiaları, İslâm dünyasında da makes bulmuş ve bu konuda batılılarla paralellik arz eden görüşler ileri sürenler olduğu gibi aksi de savunulmuştur.¹³⁹

Metin tenkidi, hadis metinlerinin anlaşılmasına yönelik bir çabadır ve bu konuda farklı şahısların gerek toplu gerekse belli hadisler üzerine yaptıkları çalışmalar bulunmaktadır. Mâturîdîlerin, hadislerin metin tenkidine yönelik çabalarını görmek mümkündür. Hadis metinlerinde görülen tearuzların her biri Mâturîdîler tarafından te'vil edilmiş,¹⁴⁰ inanca müteallik konularda tearuz eden naslar hakkında tevakkuf etmek, bir bakıma şüphe addedildiği için küfürle eşdeğer addedilmiş¹⁴¹ ve tearuzların gide-

¹³⁷ Pezdevî, *Akâid*, s. 116-117, 315.

¹³⁸ Polat, Selahattin, *Hadis Araştırmaları*, İnsan yay., İstanbul, trs, s. 158.

¹³⁹ Ahmed Emin, *Fecru'l-İslam*, Kahire 1965, s. 217-218; Ugan, Zâkir Kâdirî, *Dinî ve Gayr-i Dinî Rivâyetler*, (nşr. Osman Güner), Daru's-Sünne, Samsun 2000, s. 196-198.

¹⁴⁰ Neseffî, *Tebsıra*, I. 132.

¹⁴¹ Neseffî, *Tebsıra*, I. 300. Sâbûnî, *Bidâye*, 33 (88).

rilmesi gerektiği görüşü ileri sürülmüştür. Mâturîdîlerin hadisler arasında tezahür eden tearuzları giderme hususundaki gayretlerine dair örnekler daha çok Allah'ın sıfatları ile ilgili hadislerde görülmektedir.¹⁴²

2.1- Hadisin Kur'an'a Arzı

Hadisin Kur'an'a arzı denilince, hadisin Kur'an'a muhalif olması veya Kur'an'a uygun olması akla gelmektedir. Hadislerin Kur'an'a arzını tâ Hz. Peygamber'e kadar götürenler olmuştur.¹⁴³ Hadislerin Kur'an'a arzı taraftarı olan Ebû Hanîfe şunları söylemektedir: "Nebî'den Kur'an'a aykırı rivâyette bulunan kimseyi reddetmek, Peygamber'i red ve yalanlama manasına gelmez. Bu ancak O'ndan batıl rivâyette bulunan kimseyi reddir. Suçlama Peygambere değil o râvîyedir... O, Allah'ın nehyettiğini emretmez. O'nun bağladığını koparmaz. Allah'ın vasıflandırdığı şeyi O'na aykırı şekilde vasıflandırmaz."¹⁴⁴ Bu görüşünden dolayı reyî ile hüküm verdiği için Ebû Hanîfe ehl-i hadis tarafından kendisine yöneltilen çeşitli tenkidlere maruz kalmıştır. Ebû Hanîfe'nin hadisleri reddederek sadece Kur'an'la yetinmeye çalışan bir Kûfeliyi şiddetle azarlayarak ona karşı "Eğer sünnet olmasaydı bizim hiç birimiz Kur'an'ı anlayamazdık"¹⁴⁵ şeklindeki ifadesi onun bu eleştirileri hak etmediğini göstermektedir.

¹⁴² bkz. Tuğlu, Nuri, *Mâturîdî Kelâm Ekolü Çerçevesinde Kelâmî Hadislerin Değerlendirilmesi*, s. 139 vd., aynı müellif, "Teşbih İfade Eden Rivâyetler ve Ehl-i Sünnet Yorumu Bağlamında İmam Mâturîdî'nin Yaklaşımı", *Dinî Araştırmalar Dergisi* (Ehl-i Sünnet Özel Sayısı) S. 24, (Ocak-Nisan 2006), s. 203-217.

¹⁴³ Hz. Peygamber'den rivâyet edildiğine göre o şöyle buyurmuştur: "Benden gelenleri Allah'ın kitabına arz edin. Ona uygun ise ben söylemişimdir. Şâyet ona aykırı ise ben söylememişimdir." Şâfiî, *Risâle*, 132. (Şâfiî hadisi güvenilir râvîlerden hiç kimsenin rivâyet etmediğini beyan eder.) Hadisin diğer tarîkleri ve değerlendirilmeleri için bkz. Keleş, Ahmet, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*, İnsan yay., İstanbul, trs., s. 71-80.

¹⁴⁴ Ebû Hanîfe, Numan b. Sabit (150/767), *el-Âlim ve'l-müteallim*, (İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde), (nşr. Mustafa Öz), İstanbul 1992, s. 26-27; ed-Dümeynî, Misfir b. Gumrullah, *Mekâyisü Nakdi Mutûni's-Sünne*, (Hadis Tenkit Metodları), (trc. İlyas Çelebi, Adil Bebek, Ahmet Yücel), Kitabev, İstanbul 1997, s. 55.

¹⁴⁵ Kâsmî, *Kavâid*, s. 51.

Hadislerin Kur'ân'a arzını destekleyenler yanında buna karşı çıkanlar da olmuştur.¹⁴⁶ Mâturîdîlerin selefleri olan ve sık sık “*as-habımız*” diye ifade ettikleri Hanefîlerin geleneğinde hadisler, bir nassla çelişkili olduğunda onun Kur'ân'a arzı bir çözüm yolu olarak kullanılmaktadır. Mâturîdîler de hadisleri zaman zaman Kur'ân'a arz etmişlerdir.

Mâturîdîler ilk bakışta Kur'ân-ı Kerîm'e muhalif olan hadisleri hemen reddetmeyip onları Kur'ân'ın genel hükümleri çerçevesinde yorumlarlar. Mesela: “sıla-i rahim ömrü uzatır.”¹⁴⁷ hadisi ilk bakışta Kur'ân'ın “*Her ümmet için belirlenen bir ecel vardır. Müddetleri gelince bir an geri kalmazlar ve öne de geçmezler.*”¹⁴⁸ ve “*Kendisine ömür verilenin ömrünün uzatılması, ömründen eksilmesi muhakkak bir kitapta yazılıdır. Şüphe yok ki bu Allah'a kolaydır*”¹⁴⁹ âyetiyle ters düşmektedir. Mâturîdîler bu hadisi Kur'ân'a aykırı gerekçesiyle reddetmeyip onu şöyle yorumlamışlardır: “Hısım akrabayı ziyaret etmeseydi o kimsenin ömrünün –mesela elli yıl olacağı Allah'ın ezelî ilminde mevcuttu. Bunun yanında Canâb-ı Hak onun hısım ve akrabayı ziyaret edeceğini ve bu sebeple ömrünün yetmiş yıl olacağını da biliyordu. Binâenaleyh burada Yüce Allah'ın hüküm ve irade ettiği, onun, hısım ve akrabasını ziyaret ederek yetmiş yıl yaşayacağıdır. İşte aradaki yirmi yıl bu meziyeti sebebiyle –sıla-i rahim yapmamış olsaydı ömrünün elli yıl olacağına dair ilm-i ilâhîye nazaran- bir ziyade sayılmıştır. Bu izah tarzı şu temele dayanmaktadır. Allah, icad edilecek ma'dumu nasıl icad edileceğini

¹⁴⁶ Kur'ân'a arz taraftarı olanlar ve olmayanlar hakkında bilgi için bkz. Çakın, Kamil, *Hadis İnkarcıları*, Ankara 1998, s. 87-88; Ahmet Keleş, *Kur'ân'a Arz*, s. 21 vd.

¹⁴⁷ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Edebu'l-Müfred*, (thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî), Daru Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut 1409/1989, s. 34; Taberânî, Ebû'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, (thk. Tark b. Avadullah-Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî), Dâru'l-Haremeyn, Kahire 1415, I. 289, VI. 163; Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, *Şu'abu'l-İman*, (thk. Muhammed es-Saîd Besyûnî), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1410, III. 244.

¹⁴⁸ 7/A'râf, 34.

¹⁴⁹ 35/Fâtır, 11.

bildiği gibi icad edilmeyecek ma'dumun, şâyet icad edilecek olsaydı nasıl icad edilebileceğini de bilir.”¹⁵⁰

Bir başka misal ise, “Şefaati ümmetinden büyük günah sahiplerinedir”¹⁵¹ hadisidir. Bu hadis ilk bakışta Kur’ân’ın genel hükümlerine aykırıdır. Zira günahkarlara şefaati olunamayacağı açıkça ifade edilmiştir.¹⁵² Zikrettiğimiz bu hadis için “büyük günah sayılan bir fiili helal saydığı zaman” kaydı konulmak suretiyle¹⁵³ Kur’ân çerçevesinde anlaşılması ve böylece Kur’ân ile hadis arasında var zannedilen tearuzun ortadan kaldırılması sağlanmıştır. Mâturîdîlerin Kur’ân’a arz ettikleri hadislerden bazıları şunlardır: “Zinakar, mümin olduğu halde zina etmez...”¹⁵⁴, “Alış-veriş yapan taraflar, birbirlerinden ayrılmadıkları sürece muhayyerlik hakkına sahiptirler”¹⁵⁵, “Kim bile bile namazı terk ederse küfre düşmüştür.”¹⁵⁶

Kur’an nassına aykırı gördükleri hadisleri te’vil eden Mâturîdîler, şâyet Kur’ân nassına aykırı olan hadisin te’vili müm-

¹⁵⁰ Sâbûnî, *Bidâye*, s. 77. Mâturîdî’nin bu hadisle ilgili yorumu için bkz. Tevhîd, s. 281.

¹⁵¹ et-Tirmizî, Muhammed b. İsmâ (279/892), *es-Sünen*, Çağrı yay., İstanbul 1992, Kıyamet, 11; Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş’as (275/888), *Sünen*, Çağrı yay., İstanbul 1992, Sünne, 21; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (275/888), *es-Sünen*, (thk. M. Fuâd Abdülbâkî), Çağrı yay., İstanbul 1992, Zühûd, 37; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, Çağrı yay., İstanbul 1992, III. 231, 233.

¹⁵² “Zalimlerin ne müşfik bir yakını ne de şefaati denilebilecek bir aracısı vardır.” (Mu’minûn, 18.) âyeti günahkâra şefaati olmayacağını belirtir.

¹⁵³ Mâturîdî, *Akâid*, s. 27; Neseî, *Bahr*, s. 41.

¹⁵⁴ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (256/869), *Sahîhu’l-Buhârî*, Çağrı yay., İstanbul 1992, Eşribe, 1, Hudûd, 6, Mezâlim, 30; Müslim, Ebu’l-Huseyn Müslim İbnu’l-Haccâc *Sahîhu Müslim*, Çağrı yay., İstanbul 1992, İman, 100, 104; İbn Mâce, Fiten, 3; Ebû Dâvûd, Sünne, 15; Tirmizî, İman, 11; Neseî, Katu’s-Sârik, 1, Eşribe, 42; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II. 243, 376, 386. Mâturîdî, *Akâid*, s. 27; Neseî, *Bahr*, s. 41.

¹⁵⁵ Buhârî, Buyû’, 19, 22, 42-47; Müslim, Buyû’, 43; Ebû Dâvûd, Buyû’, 51; Tirmizî, Buyû’, 26; Neseî, Buyû’, 4, 8-10; İbn Mâce, Buyû’, 17. Bkz. Mâturîdî, *Te’vîlât*, vr. 101a-101b.

¹⁵⁶ İbn Mâce, Fiten, 23; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI. 421; İbn Hibbân, *Sahîh*, IV: 323; Taberânî, Ebu’l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, (thk. Hamdi Abdülmecid es-Silefi), Mektebetu’l-Ulûm ve’l-Hikem, Musul 1404/1983, IX. 191, Taberânî, *el-Mu’cemu’l-evsat*, (thk. Tarık b. Avadullah-Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî), Kahire 1415, III. 343. Bkz. Mâturîdî, *Şerhu’l-Fikhi’l-Ekber*, s. 3.

kün değilse hadisi reddetmektedirler.¹⁵⁷ Bu örnekler Mâturîdîlerin hadislere yaklaşım hususunda temel ölçü olarak ele aldıkları kriterlerden birinin Kur'an olduğunu göstermektedir.

İslâm âlimlerinin, "Kur'ân nassı ile bir hadisin arasını cem etme noktasında azami gayret göstermedikçe, herhangi bir hadisin Kur'ân'a muhalefetinden dolayı reddine hükmetmedikleri"¹⁵⁸ bir gerçektir. Bu gerçeği Mâturîdîlerin hadislere yaklaşımında ve uygulamalarında da görmekteyiz. Yukarıda verdiğimiz örneklerde, ilk bakışta Kur'ân'a aykırı gibi gözüken hadisler, te'vil edilmek suretiyle Kur'ân çerçevesinde değerlendirilmiş ve Kur'ân'a aykırı düşmeyecek bir anlama ile hadisle Kur'ân arasında var zannedilen tearuzlar bir şekilde bertaraf edilmeye çalışılmıştır.

2.2- Hadisin Sünnete ve Hadise Arzı

Sahabe ve daha sonraki nesil içinde gelen âlimlerin hadisleri Kur'ân'a arz metodu yanında hadisi sünnete arz metodunu da kullandıkları bir gerçektir.¹⁵⁹ Nitekim Mâturîdîler hadisi sünnete arz metoduna başvurarak bazı rivâyetlerle amel etmemişlerdir.

Âlimlerin bir kısmı, hırsızın çaldığı mal çeyrek dinara ulaştığında, diğer bir kısmı ise çeyrek dinar ve yukarısında elin kesileceği görüşünü benimsemişlerdir. Hanefîler ve Mâturîdîler on dirhem ve yukarısında elin kesileceği görüşündedirler.¹⁶⁰ Bu görüşlere mesnet teşkil eden muhtelif rivâyetler bulunmaktadır.¹⁶¹

¹⁵⁷ Pezdevî, *Akâid*, s. 263-264.

¹⁵⁸ Dümeynî, *Hadis'te Metin Tenkidi*, s. 115.

¹⁵⁹ Dümeynî, *Hadis'te Metin Tenkidi*, s. 68 vd.; Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh (794/1392), *Hiz. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, (çev. Bünyamin Erul), Kitabiyat, Ankara 2000, Bünyamin Erul'un yazdığı giriş, s. 38-44.

¹⁶⁰ bkz. el-Mergînânî, Ebu'l-Hasen Burhanüddîn (593/1196); *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, Eda Neşriyat, İstanbul, trs., II. 118; Zeyla'î, Cemalüddîn Ebû Muhammed Abdullâh b. Yûsuf, *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidâye*, by., trs., III. 355 vd.

¹⁶¹ Hz. Aişe, Resûlullah (sav)'ın "çeyrek dinar ve yukarısında el kestiğini" nakletmiştir. Urve b. ez-Zübeyr, yine Hz. Aişe'nin Resûlullah (sav)'dan nakletmek suretiyle "elin, ancak bir kalkan veya kıymetindeki bir malın çalınması durumunda kesileceğini" ve Aişe'nin de "bir kalkanın çeyrek dinar değerinde" olduğunu söylediğini rivâyet eder. (Buhârî, Hudûd, 13; Müslim, Hudûd, 5; Neseî, Katu's-Sârik, 9-10). İbn Ömer'den Hz. Peygamber'in "Çalınan malın değeri bir kalkan değerine ulaştığında –

Mâturîdî hırsızın elinin kesilmesi meselesinde; hırsızın elinin kesilmesini gerektiren malın miktarı hususundaki rivâyetleri birbirine arz eder. Mâturîdî, hırsızın elinin kesilmesi konusunda âlimlerin ihtilafına atıfta bulunduktan sonra, her fırkanın kendisine delil olabilecek muhtelif rivâyetleri kullandıklarını belirtir.

Mâturîdî bu rivâyetleri tek tek ele alarak değerlendiren ve özetle şunları kaydeder. Hz. Aişe'nin rivâyetinde bir kalkanın değerinin Hz. Aişe tarafından tespit edildiği anlaşılmaktadır. İbn Ömer'in rivâyetinde de kalkanın değeri, Abdullah b. Ömer tarafından yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu rivâyetlerde belirtilen "kalkanın değeri", rivâyet edenler tarafından tespit edilmiş (kıyemî) değerlerdir. Bu sebeple kalkan için belirtilen bu değerler bir hucdet olamazlar. Bu haberlerin yanında on dirhem altında el kesmeyi yasaklayan rivâyetler de bulunmaktadır. Bu rivâyetlerin biri; Amr b. Şuayb'ın Saîd b. el-Müseyyeb'in yanına gidip, "senin arkadaşlarından Urve, Muhammed b. Mesleme ve filanca (Atâ b. Yesâr) kalkanın değerinin beş veya üç dirhem olduğunu söylüyorlar" dediği; bunun üzerine Said b. el-Müseyyeb'in, "Bu konuda Resûlullah (sav)'ın uygulaması on dirhemdir" diye karşılık verdiği rivâyettir.¹⁶² Diğerisi ise; İbn Abbas'ın "Resûlullah (sav) döneminde kalkanın değerinin on dirhem olduğunu" söylediği rivâyettir.¹⁶³ Bir diğeri ise, Amr b. Şuayb'ın oğlunun dedesinden naklettiği, "Resûlullah (sav) zamanında çalınan malın değeri on dirheme ulaşmadan el kesmediğini ve o zaman da bir kalkanın değerinin on dirheme eşit olduğunu" belirttiği rivâyettir.¹⁶⁴

üç dirhem- el kestiği" rivâyet edilmiştir. Bir başka rivâyet ise Enes b. Mâlik'den gelmektedir. Bu rivâyette de "kalkanın değerinin beş dirhem olduğu" kaydedilmektedir. (Buhârî, Hudûd, 13; Müslim, Hudûd, 6; Tirmizî, Hudûd, 16; Neseî, Katu's-Sârik, 10; Taberânî, *Evsat*, III. 80, 374).

¹⁶² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II. 104; İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *Musannefu İbn Ebî Şeybe*, (thk. Kemal Yusuf el-Hût), Riyad 1409, V. 476.

¹⁶³ Ebû Dâvûd, Hudûd, 12; Taberânî, *Kebir*, XI. 31.

¹⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II. 180, 204; Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Abdükadir Atâ), Mektebetu Dâru'l-Bâz, el-Mekketü'l-Mükerreme 1414/1994, VIII. 59; Dârekutnî, Ali b. Ömer Ebu'l-Hasen el-Bağdâdî, *Sünenü'd-Dârekutnî*, (thk. es-Seyyid Abdullah Haşim el-Yemânî el-Medenî), Beyrut 1386/1966, III. 190.

Hız. Ömer ve Hız. Osman'ın da çalınan malın değeri on dirheme ulaşmadığı gerekçesiyle hırsızın elini kesmediklerini dikkate alarak bir kalkanının değeri ile ilgili ölçülerin takdirî olduğunu vurgular. Hırsızlık yapan kişinin elinin kesilmesinde, çalınan malın değeri hususunda nakledilen çeşitli haberleri ele alarak değerlendiren Mâturîdî, Hız. Aişe ve Ömer'den gelen rivâyetleri, sünnete arz ederek onların sünnete muhalif olduklarını belirtmiş ve onlarla amel etmemesini bu ölçü içerisinde belirtmeye çalışmıştır.¹⁶⁵

Mâturîdîlerin hadis anlama ve yorumlamalarında hadisin sünnete arzı yanında hadisin hadise arzı da hadisleri anlamada önemli bir yer tutmaktadır. Neseî, Hız. Ali'nin fazileti ile ilgili (اللهم انتنى باحب خلقك اليك يأكل معي هذا الطير "Ey Allah'ım! Yaratıklarından sana en sevimli olanı, bu kuşu benimle birlikte yemek üzere (buraya) getir"¹⁶⁶ hadisini, bir başka hadisi dikkate alarak değerlendiren Neseî, hadisin sahih olan lafzının "اليك" "sana" değil "الي" "bana" şeklindeki rivâyet -Ki rivâyeti Taberânî nakletmiştir.¹⁶⁷-olduğunu kaydeder. Neseî muhaddisler arasında meşhur olan rivâyetle birlikte onların rivâyetinden daha sahih olduğunu söylediği bir başka rivâyetle atıfta bulunarak, Rafızîlerin bu hadisi delil olarak kullanmalarının "boş" bir çaba olduğunu ifade etmektedir. Arkasından onların rivâyet ettikleri hadisin çeşitli şekillerde te'vil edilebilir olduğunu da kaydederken Rafızîlerin delil olarak kullandıkları hadisin hususi bir durum arz ettiğini de belirtmeden geçmez.¹⁶⁸ Neseî, Rafızîlerin delil olarak zikrettikleri hadisi, ondan daha sahih olan ve hadisçiler arasından meşhur olan bir başka hadise arz etmek suretiyle onun delil olarak kullanılmasını reddeder. Bu durumda daha sahih olan hadisi dikkate alarak zayıf olanın delil olarak kullanılmasının doğru olmadığını vurgular.

¹⁶⁵ Mâturîdî, *Te'vilât*, 145a, 145b.

¹⁶⁶ Tirmizî, *Menâkıb*, 20; Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsenâ el-Mevsîlî et-Temimî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsîlî*, (thk. Hüseyin Selim Esed), Daru'l-Me'mun, Dimeşk 1404/1984, VII. 105; Neysabûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullâh el-Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, (thk. Mustafa Abdülkadir Atâ), Beyrut 1411/1990, III. 141.

¹⁶⁷ Taberânî, *Evsat*, IX. 146.

¹⁶⁸ Neseî, *Tebîrât*, II. 902-903.

Aynı konuda Pezdevî'de de bir örnek bulunmaktadır. O “ من كنت مولاه فعلي مولاه ” hadisini, Kur'an, icmâ ve hadisin hadise arzı metoduyla Rafizîlerin iddiasına delil olmasını reddettiği anlaşılmaktadır.¹⁶⁹

Mâturîdîler, sahabe ile başlayıp devam edegelen, hadisin hadise veya hadisin sünnete arzı metodunu uygulamışlardır. Onlar, nakledilen rivâyetlerin her birini tek başına ele alıp delil olarak kullanmak yerine, aynı konu ile ilgili rivâyetleri birbirleri ile ilişkili olarak değerlendirmektedir. Bu rivâyetler içinden en sahih olanı delil olarak kullanmayı, mümkün olduğunca temel bir düstur olarak benimsemişlerdir.

2.3- Hadisin Akla Arzı

Mâturîdîlerin bilgi sistemi içinde akıl kesin ve doğru bilginin kaynaklarından biridir. İmam Mâturîdî, akla ve onun kullanılması anlamına gelen *nazar* ve *tefekküre* büyük önem vermektedir. Mâturîdî'ye göre diğer bilgi kaynaklarından elde edilen bilgilerin değerlendirilmesi ve onun kullanılabilir bir bilgi haline getirilmesi de aklın kullanılması sayesinde olmaktadır. Hatta duyuların verdiği bilgiler bile akılla yapılan istidlal vasıtasıyla bilgi haline getirilir. Ona göre, duyular aklın kontrolünde çalışır ve haber aklın süzgecinden geçirilirse, ancak o zaman epistemolojik bir öneme kavuşmaktadır.¹⁷⁰ Mâturîdî'nin sisteminde aklın bu derece önemi olmasındandır ki; haberler, bizim ilgilendiğimiz yönüyle hadisler bile aklın süzgecinden geçirildiklerinde bilgi haline gelebilmektedir.

İmam Mâturîdî'nin bu konudaki yaklaşımına, teşbih ifade eden ve Ebû Hureyre'den nakledilen hadis örnek olarak zikredilebilir. İmam Mâturîdî “O gün Cehenneme doldun mu? diyeceğiz. O, daha ziyade var mı? diyecektir.”¹⁷¹ âyetinin tefsirini yaparken Ebû Hureyre'den nakledilen, “Cehenneme (insanlar) atılmakta devam ederken, o daha var mı? (daha artıran yok mu?) der. Ni-

¹⁶⁹ Pezdevî, *Akâid*, s. 258, 264.

¹⁷⁰ Mâturîdî, *Tevhîd*, s. 9, 10, 27; ayrıca bkz. Özcan, Hanifi, *Bilgi Problemi*, s. 159.

¹⁷¹ 50/Kaf, 30.

hâyet Rabbu'l-İzze (c.c) onun üzerine ayağını koyar.”¹⁷² şeklindeki rivâyeti akla ve Kur'an nassına aykırı bularak reddetmektedir. Mâtûrîdî âyetin tefsiri ve hadis ile ilgili olarak şunları kaydetmektedir:

“Âyette geçen ‘daha ziyade var mı?’ ifadesinin iki yönü bulunmaktadır. Birincisi, bana ziyade olarak gelecek biri daha var mı? Ben doldum, bende bu kadarından fazlasını alacak yer kalmadı, anlamıdır. İkincisi ise, daha geniş bir yer yok mu?, Cehennemi dolduracak daha fazla halk yok mu? Anlamınadır. Çünkü Allahu teâlâ Cehennemi dolduracağını vadetmiştir. “Şüphesiz Cehennemi cinlerden ve insanlardan dolduracağım” (50/Kaf, 30) âyetinde olduğu gibi. Cehennem Rabb’inden kendisini doldurmasını istemektedir. (Şüphesiz Allah en iyi bilendir). Bazı te’vil ehli de bu hususta şöyle demiştir: “Cehennem, cehennemliklere dar olması ve başka birinin girmesine imkan kalmaması için Rahman (Allah) ayağını koyuncaya kadar (kendisine girecek olanların) artırılmasını ister.” Ve onlar Nebi (sav)’den, Ebû Hureyre’nin (ra) rivâyet ettiği bir de haber naklederler. Bu haber fasittir, teşbih ifade eden bir sözdür. Aklî deliller ise teşbihin batıl olduğunu ortaya koymaktadır. Aklî delillere aykırı olarak varid olan haberler merduddur. Bu haber aynı zamanda “Hiçbir şey onun benzeri değildir” âyetindeki Kur'an nassına da aykırıdır. Müşebbihenin bu âyetin te’vili olarak ifade ettikleri söz Kitab’a aykırıdır. Çünkü Allah “Şüphesiz cehennemi cinlerden ve insanlardan dolduracağım” buyurmuştur. Onlara (yani Müşebbihe’ye) göre, Rahmân ayağını Cehenneme koyuncaya kadar o dolmayacaktır... onlara göre âyetin te’vili budur.”¹⁷³

Görüldüğü gibi Mâtûrîdî, Ebû Hureyre’den nakledilen ve Kitab’ın nassına ve aklın verilerine aykırı kabul ettiği bu hadisi reddetmiştir. Teşbih konusundaki hadislerle karşı Mâtûrîdî’de gördü-

¹⁷² Buhârî, Eymân, 12, Tevhîd, 7, 25; Müslim, Cennet, 35, 37-38; Tirmizî, Cennet, 20, Tefsir, 50; İbn Hibbân, *Sahîh*, XVI. 482; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II.369, 507, III. 13.

¹⁷³ Mâtûrîdî, *Te’vilât*, vr. 655a. Mâtûrîdîlerin hadisleri akla arzına bir başka örnek emme yolu ile evlilik yasağının getirildiği 4/Nisa, 23 âyetin tefsirini yaparken beş kez emme rivayeti ile ilgili yaklaşımı zikredilebilir. Bkz. Mâtûrîdî, *Te’vilât*, vr. 96a-97a.

ğümüz bu yaklaşımı daha sonraki Mâturîdîler terk ederek, bu tür hadisleri te'vil etme yolunu tercih etmişlerdir.

2.4- Hadisin İcmâya Arzı

Hadis metin tenkidinde icmaya arz, sünnî çevrelerce ortaya konmuş bir metottur. Yani hadisin, kültür düzeyi yüksek müslümanlar arasında bilinip bilinmediğinin araştırılmasıdır. Mesela; Evzâ'nin (157/773) "Biz duyduğumuz hadisleri kalp parada yaptığımız gibi dostlarımıza arz ederdik. Onlar içinden dostlarımızın bildiklerini alır, inkar ettiklerini bırakırdık" sözü bunu ifade eder. Fakat hadisçiler bu metodu hadisin sıhhat tespitinde tek başına yeterli görmemişlerdir.¹⁷⁴

Mâturîdîler gerek sahabe icmâsına gerekse ümmetin icmâsına¹⁷⁵ önem atfederek hadislerin değerlendirilmesinde icmâa uygun olup olmadığını, diğer fırkaların görüşlerinin icmâ ile ters düşüp düşmediğini göz önüne almışlardır. Mâturîdîlere göre -sahabe icmâsı olsun, onlardan sonra gelenlerin icmâsı olsun,- ümmetin icmâsı kitabın nassı ve Peygamber'in haberi gibi¹⁷⁶ kesin bilgiyi gerekli kılan bir delildir.¹⁷⁷ Bu sebeple olmalı ki, fert ve şâz hadislerle karşılık sahabenin icmâını kabul ederken¹⁷⁸ icmâ-ı ümmeti, muhalif olanlara karşı kesin bir delil¹⁷⁹ olarak görürler. Mâturîdîlerin icmâ karşısında reddettikleri haber-i vâhid¹⁸⁰ muhtemelen şâz hadislerdir.

Nesefî, "Sen bana Harun'un Musa'ya olan durumu gibi olmaktan razı değil misin?"¹⁸¹ hadisini icmaya arz eder. Rafizîler hadisi, Hz. Ali'nin nasla imam tayin edildiğine dair delil getirirler. Nesefî, bu

¹⁷⁴ Hatipoğlu, M. Said, *İslâmî Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*, (basılmamış doktora tezi), Ankara, trs., s. 63-64.

¹⁷⁵ Mâturîdî, *Tevhid*, 334, Pezdevî, *Akâid*, 263, Nesefî, *Tebşıra*, I. 400, II. 704, 857; Sâbûnî, *Bidâye*, 56-58.

¹⁷⁶ Nesefî, *Tebşıra*, II. 852.

¹⁷⁷ Nesefî, *Tebşıra*, II. 852, 872.

¹⁷⁸ Pezdevî, *Akâid*, s. 263-264; Nesefî, *Tebşıra*, II. 823-824, 864, 871-872.

¹⁷⁹ Nesefî, *Tebşıra*, II. 704.

¹⁸⁰ Sâbûnî, *Bidâye*, s. 58.

¹⁸¹ Buhârî, *Menâkıb*, 9, Megâzî, 78; Müslim, *Fedâilu's-Sahabe*, 30, 31, 32; Tirmizî, *Menâkıb*, 20; İbn Mâce, *Mukaddime*, 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I. 170, 173-175, 179.

hadisin zahiri ile amel edilmesinin icma ile terk edildiğini belirtir. Neseî'ye göre zahiriyle amel terkedilmiş bir nas, Hz. Ali'nin imametinde delil olamaz. Ona göre, zahiri ve lafzî ile anlaşılabilir değerlendirilmeyen bir hadisin, "Hz. Ali'nin halifeliğini ispat etmede kullanılması doğru değildir, kabul edilemez."¹⁸² "*Ben kimin mevlasıysam Ali de onun mevlasıdır*"¹⁸³ hadisi de Mâtûrîdîler tarafından icmaya arz edilen rivâyetlerden biridir.¹⁸⁴ Görüldüğü gibi Mâtûrîdîler; hadislerin anlaşılmasında ve yorumlanmasında ümmetin icmasını bir ölçü olarak almışlar ve bazı hadisleri icmaya arz ederek değerlendirmeye tabi tutmuşlardır.

2.5- Sünnetin Tarihî Habere Arzı

Hadislerin sıhhatini tespitte müracaat edilen kriterlerden biri de hadis tarihî haberlere uygunluğudur. Bir haber tarihi gerçeklere uymuyorsa bu hadisin uydurma olduğuna hükmedilir. Süfyân es-Sevrî (v.161/777)'nin hadis râvîlerinin hoca-talebe münasebeti ile ilgili olan "râvîler yalan söylemeye başlayınca, biz de onlara tarih silahıyla karşı koyduk"¹⁸⁵ ifadesi, her ne kadar hadis râvîlerinin hayat hikayeleri ve cerh-ta'dil ile ilgili olsa da, bir bakıma hadisin tarihî haberlere arz edilmesini de içeriyor gözükmektedir. Bu anlamda hadislerin muhaddisler tarafından tarihi haberlere arz edildiğini söylemek mümkündür. "Pek çok uydurma metinler, tarih bilgisi yardımıyla kolayca tanınmış ve pek ehemmiyetli tenkitlere mevzu teşkil etmiştir."¹⁸⁶ Bu sebeptendir ki; Mâtûrîdîler de bazı konularla ilgili rivâyetleri tarih bilgisine arz ederek muhteva tenkidi yapmışlardır.¹⁸⁷

¹⁸² Neseî, *Tebsıra*, II. 857.

¹⁸³ Tirmizî, *Menâkıb*, 19; İbn Mâce, *Mukaddime*, 11; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI. 372; Taberânî, *Kebîr*, IV. 16, V. 166, 170; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I. 118; Bez-zâr, Ebû Bekir b. Ahmed b. Amr b. Abdülhâlık, *Müsned*, (thk. Mahfûzurrahman Zeynullah), Müessesetü Ulumi'l-Kur'an, Beyrut 1409/1988, III. 35.

¹⁸⁴ Pezdevî, *Akâid*, s. 263-264; Neseî, *Tebsıra*, II. 855.

¹⁸⁵ Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Hatîb, *el-Kifâye fî İlmi'r-rivâye*, (thk. İbrahim Hamdi el-Medenî), el-Mektebetü'l-İlmiyye, Medînetü'l-Münevver, trs, s. 119.

¹⁸⁶ Kandemir, M. Yaşar, *Mevzu Hadisler, Menşei ve Tanıma yolları Tenkidi*, DİB yay., Ankara, trs., s. 185. Tarihî haberlere aykırı hadislere örnekler için bkz. Kandemir, M. Yaşar, ay., s. 185-186; Polat, Selahattin, *Hadis Araştırmaları*, s.211-212.

¹⁸⁷ Pezdevî, *Akâid*, s. 263, 279; Neseî, *Tebsıra*, I. 34. Sâbûnî, *Bidâye*, s. 54-55.

Nesefî, Hz. Ali'nin halifeliğinin bizzat peygamber tarafından belirlendiğini ifade eden ve Rafizîlerin dini bir mesele olarak kabul ettikleri Hz. Ali'nin devlet başkanlığının ispatı için delil gördükleri haberi, diğer sahabîlerin nakletmemesini tarihi olaylara ters düşmesi nedeniyle reddetmektedir.¹⁸⁸ Hz. Peygamber'in Hz. Ali için “Allahım onu seveni sev ona düşman olana düşman ol,” buyurduğu nakledilmiştir. Rafizîler bu hadisten yola çıkarak, “Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali'nin elinden hilafeti gasbederek ona düşmanlık etmiştir. Öyleyse o Allah'ın düşmanıdır.” şeklinde bir iddiada bulunmuşlardır. Onların hadise bu şekilde yaklaşımlarının doğru olmadığını, Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ali arasında bir düşmanlığın bulunmadığının tarihen sabit olduğunu vurgulamak suretiyle reddetmektedir.¹⁸⁹

D- Hadisleri Yorumlama Metodları

Burada yorumlamadan kastımız elbette ki Mâturîdîlerin hadislerin anlaşılmasında göz önüne aldıkları temel hususiyetlerdir. Gerek Kur'an'ın indiği gerekse hadis metinlerinin nakledildiği dilin kendine has kullanım özellikleri bulunmaktadır. Dilde kullanılan umum-husus, hakikat-mecaz gibi unsurların yanında kelimelerin etimolojik yapıları da ayrı bir husustur. Dil özellikleri yanında Kur'an ve hadislerin anlaşılmasında dikkate alınması gereken başka hususlar da bulunmaktadır. Mâturîdîlerin, hadisleri anlama ve yorumlama hususunda yaklaşımlarını aşağıdaki başlıklar altında toplamak mümkündür.

1- Hadislerde Görülen Tearuzu Giderme

Hadis rivâyetleri arasında zaman zaman anlamları bir birine zıt gibi görünen rivâyetler bulunmaktadır. Hadisler arasındaki tearuz (ihtilâfu'l-hadis) farklı şekillerde tarif edilmektedir. Makbul bir hadisin, kendisi gibi makbul bir hadise, araları zorlanmaksızın cem ve telif edilebilecek şekilde birbirlerine muaraza teşkil etmesine de

¹⁸⁸ Nesefî, *Bahr*, s. 47-48.

¹⁸⁹ Pezdevî, *Akâid*, s. 257-258, 277-278; Nesefî, *Tebşıra*, II. 754.

muhtelifu'l-hadis denir.¹⁹⁰ Hadisler arasındaki ihtilafı çözerken tahsis, takyîd, haml ve te'vil gibi yöntemlere başvurulmaktadır.¹⁹¹

Delillerin tearuz edince herhangi birini tercih edememe veya aralarını cem mümkün olmadığı¹⁹² bir durumda tevakkuf edilmektedir.¹⁹³ Mâturîdîlere göre bir konuda delil varken tevakkuf etmek yanlıştır,¹⁹⁴ hatta bu şüphe ile eşdeğer olup, -eğer bu husus imanla ilgili bir mesele ile ilgiliyse- küfürle denk¹⁹⁵ bir durumdur. Mâturîdîler Kitab'ın nassı ve aklî deliller arasında tearuz olduğunu kabul etmedikleri gibi, eğer vaki ise bunların hepsinin bir şekilde te'vil edilebilir olduğu kanaatindedirler.¹⁹⁶ Bu sebeple, Kur'ân hakkında "O Allah'ın kelâmıdır" der başka bir şey demeyiz diyenlerin bu tutumunu delil varken tevakkuf olarak görürler ve onların bu yaklaşımını kabul edilemez olarak telakki ederler. Onlar, "*Allah Âdemi kendi suretinde yarattı*" hadisini Kur'ân'ın teşbihi reddeden nasları ile tearuzunun olduğunu kabul etmeyip te'vil ederek çelişkinin olmadığını ortaya koymaya çalışırlar.¹⁹⁷ Mâturîdî, namazda fatiha okunmasıyla ilgili hadislerin değerlendirilmesinde aralarında tearuz bulunan hadisleri te'vil yoluyla ele alarak aralarındaki tearuzu giderir.¹⁹⁸ Eğer bu mümkün olmazsa, hadisi kabul etmeyip reddedilir.

¹⁹⁰ Neysâbü'rî, *Ma'rife*, s. 122, İbn Hacer, *Nuhbe*, s. 47, Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, II. 196-197.

¹⁹¹ Tahsis, takyîd, haml vb. uygulamaların örnekleri için bkz. Çakan, İ. Lütfi, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, İst, trs, s.165-182.

¹⁹² Birbiriyle çelişkili gibi gözüken iki hadis arasında yapılacak işlemleri İbn Hacer şöyle sıralamaktadır. 1-İki hadis arasında cem mümkün olursa cem edilir. 2-Cem mümkün olmazsa, vürûd tarihlerine bakarak aralarında neshe hükmedilir. 3-Eğer nesh de tespit edilemezse ikisinden biri tercih edilir. 4- İki hadis arasında tercih de mümkün olmazsa o zaman tevakkuf edilir. (İbn Hacer, *Nuhbe*, s. 50-51).

¹⁹³ İbn Hacer, *Nuhbe*, s. 51.

¹⁹⁴ Neseî, *Tebsıra*, I. 300.

¹⁹⁵ Sâbûnî, *Bidâye*, s. 88.

¹⁹⁶ Neseî, *Tebsıra*, I. 132.

¹⁹⁷ Neseî, *Tebsıra*, I. 300. Geniş bilgi için bkz. Tuğlu, Nuri, *Mâturîdî Kelâm Ekolü Çerçevesinde Kelâmî Hadislerin Değerlendirilmesi*, s. 133 vd.

¹⁹⁸ Mâturîdî, *Te'vilât*, vr. 221a-222a, bir başka örnek için bkz. 143a-b.

2- Sebeb-i Vürûd Bağlamında Hadisi Yorumlama

Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin sebeb-i nüzûlü olduğu gibi hadislerin de sebeb-i vürûdları vardır. Hz. Peygamber pek çok hadisi çeşitli sebeplere binaen söylemiş olmasına rağmen genellikle bu sebepler hadislerin metinlerinde yer almamaktadır.¹⁹⁹ Her hadisin vürûd sebebi olmadığına göre kaynaklarda rastladığımız her hadis için bir vürûd sebebi aramak, belki bir kısım mesainin neticesiz kalmasını doğurabilir. Hz. Peygamber'in bazı hadisleri belli bir sebebe dayanmadan vârid olmuş, diğer bazıları ise bir takım sebeplere mebnî olarak vürûd etmiştir. Bunlar arasında Hz. Peygamber'e sorulan sualler, meydana gelen hâdiselere cevap olmak üzere ve âyetlerin beyân, tefsîr tahsîs ve takyîdi gibi durumlar vesilesiyle vârid olan hadisler de mevcuttur.²⁰⁰

Vürud sebeplerinin araştırılması hadislerin doğru anlaşılabilmesi için gerekli unsurlardan biri olup vürûd sebepleri ile birlikte değerlendirilmesi bir zorunluluktur. Nitekim günümüz *Anlambilim* ve *Yorumbilim* çalışmalarında, anlama faaliyetlerinin önemli unsurlarından biri de *bağlam*dır ve bu husus hadislerin doğru anlaşılmasında da önemlidir. Bir sözün veya eylemin hangi ortamda, hangi sebebe ve hangi olgudan hareketle söylendiğini tespit etme anlamında olan "bağlam", anlamının en genel belirleyici unsuru durumundadır. Hz. Peygamber (sav)'in sözlü eylemlerini ve anlamlı eylemlerini değerlendirirken, tarih içinde olanların tarihsel ve toplumsal bağlamlarını, zaman ve mekan boyutunu, yerellik ve evrenselliğini, özel ve genel olduğunu tespit etmek için başvuru bir disiplin de *esbâb-i vürûd'î'l-hadîs*'tir.²⁰¹ Mâturîdîler sebeb-i vürûdun hadislerin anlaşılmasındaki önemine binaen yer yer hadislerin sebeb-i vürûdlarına da temas etmişlerdir.

¹⁹⁹ İbn Salâh, *Mukaddime*, s. 698, 699, Suyûtî, *Esbâbu Vürûd'î'l-Hadîs*, (thk. Yahya İsmâil Ahmed), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1404/1984, s. 67, 68, ayrıca bkz. Koçyiğit, Talat, *İstılahlar*, s. 99., Sancaklı, Saffet, *Sünneti Doğru Anlamak, Hadislerin Anlaşılmasında Karşılaşılan Problemler*, İstanbul 2001, s. 119 vd.

²⁰⁰ Ayvalli, Ramazan, *Hadislerin Vürûd Yerleri, Zamanları ve Sebepleri*, (Diyanet Dergisi Hz. Peygamber Özel Sayısı) Ankara 1989, C.XXXV., S.4, (ss. 145-175), s. 146.

²⁰¹ Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Diyanet Vakfı yay., Ankara 1997, s. 122-123.

Mesela; “Allah Adem’i kendi suretinde yarattı”²⁰² hadisini bu bağlamla ilişkili olarak değerlendiren Neseffî’nin kaydettiğine göre rivâyetin sebab-i vürûdu; “Rasûlullah (sav) yanındakinin yüzüne vuran bir adam gördü. O adamı yüze vurmaktan men etti. Ve bunun üzerine, “Allah Âdemi kendi suretinde yarattı.” buyurmuş olmasıdır. Neseffî bu hadisin sebab-i vürûduna temas ederek “Eğer hadis zahir manasında anlaşılırsa sebab-i vürûdun hikmeti dışına çıkmış olur.”²⁰³ diyerek, hadisin anlaşılmasında onun söyleniş ve olayın vuku buluş zamanı ve mekanının önemine dikkat çekmiş ve böylece sözün bağlamının hadis değerlendirilirken göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulamaya çalışmıştır.

Bir başka misal ise, Hz. Ali (ra)’nin halife ve vasi tayini meselesinde Rafizîlerin delili ile ilgili Neseffî’nin yaklaşımıdır. Rafizîler Hz. Ali hakkında Peygamber (sav)’in şöyle buyurduğunu ileri sürmüşlerdir: “Sen benim yanımda Musa’nın yanında Harun gibi olmaktan razı değil misin? Şu kadar var ki benden sonra peygamber yoktur.”²⁰⁴ Bu hadisi delil getirerek Hz. Ali’nin Hz. Peygamber (sav) tarafından halife tayin edildiği şeklindeki iddialarına hadisin sebab-i vürûdunu zikrederek karşı çıkmaktadır. “Eğer siz bu hadisin söyleniş sebebini bilseydiniz, delil olarak buna tutunmazdınız. Hadisin sebab-i vürûdu şudur: Nebi (sav) Tebük gazvesine çıktığında Hz. Ali’yi Medîne’de yerine vekil bıraktı. Nifak ehlinin çoğu Hz. Peygamber’in ondan nefret ettiği ve Ali’nin sohbeti kendisine ağır geldiği için (onu geride bıraktığını) iddia ettiler. Bunun üzerine Ali Rasûlullah’ın arkasından yola çıktı ve O’na yetişti. Rasûlullah’a (sav) dedi ki: “Sen beni (savaşa gitmeyip) geride kalanlarla beraber mi bırakıyorsun.” Bunun üzerine Rasûlullah (sav) “Sen benim yanımda Musa’nın yanında Harun gibi olmaktan razı değil misin? Şu kadar var ki benden sonra peygamber yoktur.” buyur-

²⁰² Müslim, Birr, 115, Cennet, 28; Ahmed b.Hanbel, *Müsned*, II. 244,251, 323,434, 463, 519.

²⁰³ Neseffî, *Tebşıra*, I. 132. Hadisle ilgili değerlendirmesi için bkz. İbn Fûrek, Ebû Bekir, *Müşkilü’l-Hadis ve Beyânüh*, (thk. Musa Muhammed Ali), Alemlü’l-Kütüb, Beyrut 1405/1985, s. 44 vd.

²⁰⁴ Neseffî, *Tebşıra*, II. 857-858. Hadisin tahrîc ve değerlendirmesi için bkz. Tuğlu, Nuri, *Mâturîdî Kelâm ekolü çerçevesinde kelâmî hadislerin değerlendirilmesi*, s. 273 vd.

muştur. Ben seni Musa'nın Rabbi'ne dua için gittiğinde yerine Harun'u vekil bıraktığı gibi benim yokluğumda seni Medîne'de vekil bıraktım demiştir. Böyle olunca rivâyette Hz. Ali'nin hilafetinin ne nas olarak ne de delalet yoluyla bir delili yoktur. Rasûlullah pek çok gazvesinde Medîne'de yerine İbn Ümmi Mektûm gibi vekiller bırakmıştır. Nasıl bunda İbn Ümmi Mektûm'u²⁰⁵ halife tayin ettiğine dair bir işaret yoksa (Hz. Ali'nin halifeliğine de işaret yoktur)"²⁰⁶ şeklinde bir değerlendirmesiyle Nesefî, haberi/hadisi hem sebab-i vürûd bağlamında anlamaya çalışmakta hem de tarihî haberlere arz etmek suretiyle doğru anlaşılması konusundaki yaklaşımını ortaya koymaktadır. Nesefî bu izahlarıyla hadislerin anlaşılmasında önemli bir faktör olan vürûd sebebine işaret etmektedir.

3- Rivâyetleri Bütünlük İçinde Yorumlama (Tematik Yorum)

H. II. Asrın ikinci yarısının başlarından itibaren "ale'l-ebvâb" (konulara göre) tasnif edilmeye başlayan hadis metinleri, kullanımı kolay ve ulaşılması daha meşakkatsiz olması gayesiyle tasnif edilmiş eserlerdir. Bu husus dikkate alınarak tasnif edilen eserlerde, konulara ait hadisler bir araya toplanmış olmasına rağmen yorumlamada bunun tam anlamıyla uygulanabildiğini söylemek oldukça zordur. Oysa aynı konudaki hadisleri sened ve metin olarak ele alıp bir bütünlük içerisinde değerlendirmek kişiyi daha sağlıklı ve daha tutarlı bir neticeye ulaştırmaktadır.²⁰⁷

"Bir hadisin sahih sayılan bütün hadisler içerisinde bir bütünlüğü mevcuttur. Ayrıca hadisin birden çok varyantı olması itibarıyla, hadis için, Kur'ân hakkında söz konusu olmayan ikinci bir bütünlük problemi söz konusudur. Yani bir hadisin bütün varyantları toplanmadan değerlendirmeye tabi tutulursa yanlış sonuçlara varılabilir. Çünkü bir hadis farklı varyantlarının mukayesesi sonucunda, ilk rastladığımız varyanttakinden farklı şekilde anlaşıl-

²⁰⁵ Nesefî, Ümmi Mektûm'un dışında Hz. Ebû Bekir, Zeyd b. Hârise, Üsâme b. Zeyd, Muâz b. Cebel gibi sahabîleri farklı şekillerde kendisine vekil olarak tayin ettiğine de dikkat çekmektedir. (a. yer).

²⁰⁶ Nesefî, *Tebsıra*, II. 857-858.

²⁰⁷ Sancaklı, Saffet, *Sünneti Doğru Anlamak*, s. 116.

labilir. Dolayısıyla Kur'ân'a veya akla aykırı gördüğümüz bir hadisi, başka varyantları doğrultusunda değerlendiren Kur'ân'a ve akla aykırı görmeyebiliriz.²⁰⁸

Bazı hadisler için nesh, umum-husus, takyîd, tahsis söz konusudur. Bir kısmı diğer bir kısmını tefsir etmektedir. Bu gerçek de göz önünde bulundurulursa, hadislerin bütün rivâyet ve varyantlarının birlikte değerlendirilmesinin önemi daha da artmaktadır. Mâturîdîler, bazı konulardaki hadislerin bir bütünlük içerisinde değerlendirilmesi gerçeğinden yola çıkarak, rivâyetin bütün varyantlarını birarada değerlendirmişlerdir. Mesela sistemin kurucusu Mâturîdî, imamın arkasında imama tabi olan cemaatin Kur'ân'dan bir şey okuyup okumayacağı meselesiyle ilgili hadisleri değerlendirirken, konuyla ilgili hadisleri bir arada ele almış ve bu metotla “imama tabi olan kimse bir şey okumaz” görüşüne nasıl ulaştığını ifade etmektedir.²⁰⁹ Bu metot modern çağda “tematik yorum” denilen bir anlama metoduyla örtüşmektedir.

Sonuç

Mâturîdîler itikadın kesin bir bilgi üzerine inşa edilmesi gerektiği görüşünden hareketle öncelikle kelâm kitaplarında “bilgi edinme yolları” üzerinde dururlar. Bu bilgi edinme yolları, insana kesin bilgi sağlayan yollardır. Mâturîdîler nakli birkaç başlık altında değerlendirirken, onun içinden haber-i resûl ve mütevâtir haberi kesin bilgi veren iki kısım olarak görürler.

Mâturîdîler mütevâtir haberi nakledenlerin kalabalık bir grubu ifade etmek için ileri sürülen belli sayılardan ziyade, verilen haberin insanda bir kalp yatkinlığı ile birlikte kalpten şüpheyi bertaraf edecek derecede bir bilgi vermesini dikkate almaktadırlar. Ayrıca verilen haberin her biri âhâd bile olsa bu âhâdların belli bir noktada, diğer bir ifadeyle kadr-i müşterekte birleşmiş olmaları sebebiyle manevî mütevâtir seviyesinde gördükleri haberlerin de mütevâtir gibi bilgi verdiği kanaatindedirler.

²⁰⁸ Polat, Selahattin, *Hadis Araştırmaları*, s. 240.

²⁰⁹ Mâturîdî, *Te'vîlât*, vr. 221a-222a. Benzer bir örnek için bk. *Te'vîlât*, vr.143a-143b.

Mâturîdîler muhaddisler tarafından tasnif edilen temel hadis kaynakları yanında; diğer alanlarda yazılmış eserlerden de hadis kaynağı olarak yararlanmışlardır. Bir kaç istisna dışında Mâturîdîler hadisleri senetlerini yazmadan kaydetmişlerdir. Bunun muhtelif nedenleri olabilir. Bunlardan biri, hadisin verdiği bilgi veya hükmü daha önemli gördüklerinden dolayı senetten çok metne yönelerek metin tenkidine ağırlık vermeleridir. Mâturîdîler için nakledilen şeyin ne olduğundan çok ne söylediği, ne anlatmak istediği ehemmiyet arzeder.

Mâturîdîler hadisleri anlama konusunda, hadisi daha çok Kur'an ve Sünnet bütünlüğü içerisinde değerlendirmişler, sahabe ile başlayıp devam edegelen hadis hadise veya hadisi sünnete arz etmeyi bir prensip olarak kabul edip uygulamışlardır. Mâturîdîlere göre, hadislerin hem sıhhat tespiti hem de doğru anlaşılmasında önemli olan bir başka husus hadislerin icmâya arzıdır. Onlar Ehl-i sünnetin geliştirdiği bu metodu ihmal etmemişler ve hadisleri bu perspektiften de ele almaya büyük önem vermişlerdir. Sıhhat tespitinde ve doğru anlamada hadisin tarihî habere arzı da Mâturîdîlerin hadis metodunda öne çıkan diğer bir usûldür.

Tarihin akışı içerisinde İslam'ın algılanma ve yaşama biçiminde meydana gelen sapmalar, yozlaşmalar ve istismarların önüne geçmek için ilk dört asra müracaat ederek geleneğin yeniden inşasına yönelik çabaların arttığı bir dönemde Mâturîdîlerin hadis anlayışının bilinmesi önemli bir katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Abdülazîz el-Buhârî, İbn Ahmed, *Keşfu'l-Esrâr an Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, (thk. Muhammed Mu'tasım Billah el-Bağdâdî), Beyrut 1411/1991.
- Accâc el-Hafîb, *Usûlü'l-hadis, ulûmuh ve mustalahuh*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1409/1989.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- Ahmed Emin, *Fecru'l-İslam, Fecru'l-İslâm, Mektebetü'n-Nahda*, Kahire 1965.

- Ahmed Nâim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, DİB yay., Ankara 1982.
- Arslan, Hüsamettin, *Epistemik Cemaat, Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi*, Paradigma yayınları, İstanbul 1992.
- Aydın, Ali Arslan, *İslâm İnançları ve Felsefesi*, Çağrı yay., İstanbul 1980, s. 117
- Ayvallı, Ramazan, *Hadislerin Vürûd Yerleri, Zamanları ve Sebepleri*, (Diyanet Dergisi Hz. Peygamber Özel Sayısı) Ankara 1989, C.XXXV., S.4, (ss. 145-175).
- Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Hatîb, *el-Kifâye fî İlmi'r-rivâye*, (thk. İbrahim Hamdi el-Medenî), el-Mektebetü'l-İlmiyye, Medînetü'l-Münevvere, trs.
- Bakıllânî, Ebû Bekir Muhammed b. et-Tayyib el-Kâdî, *Kitâbu't-Temhîd*, (thk. İmâdüddîn Ahmed Haydar), Beyrut 1414/1993.
- Beyâzîzâde, Kemalüddîn Ahmed, *İşâratu'l-merâm min ibârâti'l-İmâm*, (thk. Yusuf Abdürrezzâk), Mustafa el-Babi el-Halebi, Kahire 1949.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Abdükadir Atâ), Mektebetü Dâri'l-Bâz, el-Mekketü'l-Mükerreme 1414/1994.
- _____, *Şu'abu'l-İman*, (thk. Muhammed es-Saîd Besyûnî), Beyrut 1410.
- Bezzâr, Ebû Bekir b. Ahmed b. Amr b. Abdülhâlık, *Müsned*, (thk. Mahfûzurrahman Zeynullah), Müessesetü Ulumi'l-Kur'ân, Beyrut 1409/1988.
- Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, Ankara trs.
- _____, "Akıl", *DİA*, İstanbul 1989.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl, *el-Edebu'l-Müfred*, (thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî), Dâru Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut 1409/1989.
- _____, *Sahîhu'l-Buhârî*, Çağrı yay., İstanbul 1992.
- Ceriç, Mustafa, *Roots of Synthetic Theology in Islam: A Study of the Theology of Abû Mansûr el-Mâturîdî*, (ISTAC) Kuala Lumpur 1995.
- Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerîf Ali b. Muhammed, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Beyrut 1419/1998.
- _____, *Ta'rifât*, İstanbul 1308.
- Çakan, İ. Lütî, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, İst, trs.
- Çakın, Kamil, *Hadis İnkarcıları*, Ankara 1998.
- Dârekutnî, Ali b. Ömer Ebu'l-Hasen el-Bağdâdî, *Sünenü'd-Dârekutnî*, (thk. es-Seyyid Abdullah Haşim el-Yemânî el-Medenî), Beyrut 1386/1966.
- Dümeynî, Misfir b. Gumrullah, *Mekâyisu Nakdi Mutûni's-Sünne*, (Hadis Tenkit Metodları), (trc. İlyas Çelebi, Adil Bebek, Ahmet Yücel), Ki-

- tabev, İstanbul 1997.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as, *Sünen*, Çağrı yay., İstanbul 1992.
- Ebû Hanîfe, Numan b. Sabit, *el-Âlim ve'l-müteallim*, (İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde), (nşr. Mustafa Öz), İstanbul 1992.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ el-Mevsilî et-Temîmî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*, (thk. Hüseyin Selim Esed), Dâru'l-Me'mun li't-Türâs, Dimeşk 1404/1984.
- Ebu'l-Berekât, Abdullah b. Ahmed, Hâfizüddîn en-Nesefî, *Keşfü'l-Esrâr Şerhu'l-Musannif ale'l-Menâr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1406/1986.
- Ertürk, Mustafa, "Haber-i Vâhid", DİA, İstanbul 1996.
- Eyyub Ali, Ebu'l-Hayr Muhammed, *Akîdetü'l-İslâm ve'l-İmâm Mâturîdî*, Islamic Foundation, Dakka-Bangladeş 1404/1983.
- Galli, Ahmed Mohmed Ahmed, "Some Aspects of Mâturidî's Commentary on the Qur'ân", *Islamic Studies*, Pakistan, (Spring 1992).
- Gazâlî, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Menhûl min Ta'lîkâtî'l-Usûl*, (thk. Muhammed Hasen Hîtû), Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1400/1980.
- Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara 1997.
- Hatipoğlu, M. Said, *İslâmî Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*, (basılmamış doktora tezi), Ankara, trs.
- İrâkî, Ebu'l-Fadl Abdürrahîm b. el-Hüseyn, *Fethu'l-muğîs şerhu Elfiyeti'l-hadîs*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1413/1993.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *Musannefu İbn Ebî Şeybe*, (thk. Kemal Yusuf el-Hût), Riyad 1409.
- İbn Fûrek, Ebû Bekir, *Müşkilü'l-Hadis ve Beyânüh*, (thk. Musa Muhammed Ali), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1405/1985.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed, Ebû Hâtîm, et-Temîmî el-Büstî, *Sahîhu İbn Hibbân bi tertîbi İbn Belbân*, (thk. Şuayb el-Arnaud), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1414/1993.
- İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-Hasîs fî İhtisâri Ulûmi'l-Hadîs*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetü Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut 1408/1987.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, (thk. M. Fuâd Abdülbâkî), Çağrı yay., İstanbul 1992.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukrim el-Mısırî, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut 1414/1994.
- İbnu's- Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Mukaddime-tu İbni's-Salâh*, (Ulûmu'l-Hadîs), (thk. Âişe Abdurrahman), Daru'l-Mearif, Kahire, trs.

- Kahraman, Hüseyin, *Mâturîdîlikte Hadis Kültürü*, Arasta yay., Bursa 2002.
- Kandemir, M. Yaşar, *Mevzu Hadisler, Menşei ve Tanıma yolları Tenkidi*, DİB yay., Ankara, trs.
- Kasimî, Cemaleddîn, *Kavâidü't-tahdîs*, (thk. Muhammed Behcet el-Baytar), Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1407/1987.
- Keleş, Ahmet, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*, İnsan yay., İstanbul, trs.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara 1999.
- Koçkuzu, Ali Osman, *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vâhitlerin itikât ve Teşrî Yönlerinden Değeri*, DİB yay., Ankara 1988.
- Koçyiğit, Talat, *Hadis İstilahları*, Ankara 1985.
- Leknevî, Ebu'l-Hasenât Abdülhayy, *Zaferu'l-Emânî fî Muhtasari'l-Cürcânî*, (thk. Takiyyüddîn en-Nedvî), Azamgede-Hindistan 1410/1990.
- Mağribî, Ali Abdülfettah, *İmamu Ehli's-sünne ve'l-Cemâa Ebû Mansûr el-Mâturîdî ve ârâuhu'l-kelâmîyye*, Mektebetu Vehbe, Kahire 1405/1985.
- Mâturîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed, *Kitâbü't-Tevhîd*, (thk. M. Fethullah Huleyf), İstanbul 1979.
- _____, *Tev'îlâtü Ehli's-sünne*, Yazma: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Medine Bölümü, No: 180, (1a-814b).
- Mergînânî, Ebu'l-Hasen Burhanüddîn, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, İstanbul, trs.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim İbnu'l-Haccâc *Sahîhu Müslim*, Çağrı yay., İstanbul 1992.
- Neseî, Ebu'l-Mu'în Meymûn b. Muhammed, *Tebîratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, (thk. Claude Salamé), Institut Français de Damas, Dimeşk 1992-1993.
- _____, *Bahru'l-kelâm fî akâidi ehli'l-İslâm*, Konya 1327-1329. (İslam İnançları ve Mezhepler Arasındaki Görüş Farklılıkları, (trc. Cemil Akpınar), Konya, trs.).
- _____, *et-Temhîd*, Yazma: Karaçelebi, 347.
- Neseî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Neysabûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullah el-Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, (thk. Mustafa Abdülkadir Atâ), Beyrut 1411/1990.
- Özcan, Hanifi, *Bilgi Problemi*, Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı yay., İstanbul 1998.
- Pezdevî, Ebû'l-Yüsr Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, (trc. Şerafeddin Gölçük), Kayıhan yay., İstanbul 1988.
- Polat, Selahattin, *Hadis Araştırmaları*, İnsan yay., İstanbul, trs.
- Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyin, *Kelâma Giriş* (el-Muhassal), (trc. Hüseyin Atay), Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi

- yay., Ankara 1978.
- _____, *el-Mahsûl fî İlmi Usûli'l-Fıkh*, (thk. Taha Cabir Feyyaz el-Ulvânî), Camiatü'l-İmam Muh. b. Suud el-İslamiyye, Riyad 1400/1980.
- Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn* (Mâturîdiyye Akâidi), (thk. ve trc. Topaloğlu, Bekir), Diyanet İşleri Bşk. Yay., Ankara, 1399/1979.
- _____, *el-Kifaye fî Usûli'd-Dîn*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli Bölümü, numara: 2271.
- Sancaklı, Saffet, *Sünneti Doğru Anlamak, Hadislerin Anlaşılmasında Karşılaşılan Problemler*, İstanbul 2001.
- Sezgin, Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları*, Kitabiyât, Ankara 2000.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir, *Tedribü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, (thk. Abdüvehhab Abdüllatîf), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1399/1979.
- _____, *Esbâbu Vürûdi'l-Hadîs*, (thk. Yahya İsmâil Ahmed), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1404/1984.
- Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, (thk. Tarık b. Avadullah-Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî), Dâru'l-Haremeyn, Kahire 1415.
- _____, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, (thk. Hamdi Abdülmecid es-Silefî), Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Musul 1404/1983.
- Taylan, Necip, *İlim-Din, İlişkileri-Sahaları-Sınırları*, İstanbul 1979.
- _____, "Bilgi", *Diyanet Vakfı İlam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1992.
- Teftâzânî, Sadüddîn Sadüddîn Mesud b. Ömer, *Şerhu'l-Akâid, Kelam ilmi ve İslâm Akâidi*, (haz. Süleyman Uludağ), Dergah yay., İstanbul 1980.
- _____, *Kelama Giriş*, (trc. Hüseyin Atay), Ankara ünv. İlahiyat Fakültesi yay, Ankara 1978
- Tehânevî, Muhammed Ali, *Keşşâfu ıstılâhâtî'l-fünûn ve'l-ulûm*, (Arapça'ya trc. Abdullah el-Hâlidî, thk. Ali Dahrûc), Beyrut 1996, İstanbul 1404/1984.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ (279/892), *es-Sünen*, Çağrı yay., İstanbul 1992.
- Tuğlu, Nuri, *Mâturîdî Kelâm Ekolü Çerçevesinde Kelâmî Hadislerin Değerlendirilmesi*, (Basılmamış doktora tezi), Süleyman Demirel Ünv. Sos. Bil. Enst., Isparta 2003.
- _____, "Teşbih İfade Eden Rivâyetler ve Ehl-i Sünnet Yorumu Bağlamında İmam Mâturîdî'nin Yaklaşımı", *Dinî Araştırmalar Dergisi* (Ehl-i Sünnet Özel Sayısı) S. 24, (Ocak-Nisan 2006).
- Ugan, Zâkir Kâdirî, *Dinî ve Gayr-i Dinî Rivâyetler*, (nşr. Osman Güner), Dâru's-Sünne, Samsun 2000.
- Ünal, Yavuz, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yendin Bakış*, Etüd yay.,

Samsun 2001.

Yavuz, Y. Şevki, "Haber", *DİA*, İstanbul 1996.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaud, Muhammed Nuaym el-Arkusî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1413.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh, *Hiz. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, (çev. Bünyamin Erul), Kitabiyât, Ankara 2000.

Zeyla'î, Cemalüddîn Ebû Muhammed Abdullâh b. Yûsuf, *Nasbu'r-Râye li Ehâdisi'l-Hidâye*, by., trs.

The Understanding of the Maturidi School on Hadith

Citation/©: Tuğlu, Nuri, (2010). The Understanding of the Maturidi School on Hadith, *Milel ve Nihal*, 7 (2), 95-139.

Abstract: Maturidi School has been spread, especially, among the Turks and in the places where Turkish Muslim heritage prevailed. Maturidi scholars have important roles in the formation of classical Islamic tradition. The understanding of Hadith in this school also determines the Hadith and Sunnah perceptions of that school's followers. This study mainly examines the detection of the authenticity of the Hadith and their understanding methods within the context of the Maturidies' theory of knowledge. This study has been done within the framework of the works written by Maturidi himself and by those scholars who lived until the 6th century of Hijra.

Key Words: Maturidi, Hadith, the criticism of Hadith, comment, knowledge.

